

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ
ШКОЛИ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ**

Посібник

Київ – 2019

УДК 373:5.035:172.15

Схвалено для використання у закладах загальної середньої освіти Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді, Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (витяз з протоколу № 5 від 22.10.2019 р.); лист Інституту модернізації змісту освіти МОН України (№ 221/12-Г-1009 від 24.10.2019).

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 7 від 27 червня 2019 р.)*

Рецензенти:

Канішевська Л.В. – доктор педагогічних наук, заступник директора з експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України;
Філінчук Н.О. – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Ф 79 **Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник / [І.Д. Бех, О.М. Доукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. – К., 2019. – 114 стор.**
ISBN 978-966-189-505-7

У посібнику розкриваються концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків в контексті полікультурних впливів. Акцентується увага на формуванні національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя, діалозі культур, процесах глобалізації. Вивчається зарубіжний досвід з формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості та її збереження в умовах діаспори. Характеризуються особливості формування національно-культурної ідентичності у сучасних умовах та базові цінності, на основі яких може здійснюватися таке виховання. Пропонується змістове і методичне забезпечення процесу формування національно-культурної ідентичності у підлітків в контексті сучасних полікультурних впливів у позакласній діяльності та взаємодії сім'ї та школи.

Посібник адресований педагогам, студентам педагогічних вишів, батькам.

УДК 373:5.035:172.15

ISBN 978-966-189-505-7

© Інститут проблем виховання, 2019
© Авторський колектив, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ	7
1.1. Теоретико-методичні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків в умовах глобалізації	7
1.2. Формування національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя	10
1.3. Діалог культур у психолого-педагогічному осмисленні	17
2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	21
2.1. Зарубіжний досвід формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості	21
2.2. Збереження національно-культурної ідентичності в умовах української діаспори	25
3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКА	31
3.1. Формування національно-культурної ідентичності підлітків у сучасних умовах	31
3.2. Формування національно-культурної ідентичності підлітків на основі моральних цінностей	35
4. ЗМІСТОВЕ І МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ	44
4.1. Особистісно орієнтована технологія формування національно-культурної ідентичної у підлітків	44
4.2. Організація позакласної діяльності з формування національно-культурної ідентичності підлітків	55
5. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ	85
5.1. Диференційований підхід упідготовці батьків до формування у підлітків національно-культурної ідентичності	85
5.2. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків	91
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	100
ДОДАТКИ	110

ПЕРЕДМОВА

Пошук і збереження власної автентичності є актуальним не лише для України, а й для всіх націй і країн. Питання про становлення особистості, її ціннісну сферу, навички та ставлення до свого власного життя є життєвоважливим. У цьому плані національно-культурна ідентичність є певною призмою, через яку проглядають чимало аспектів сучасного українського життя разом з проблеми нації й національного самовизначення.

Проблема формування національно-культурної ідентичності знайшла втілення у стратегічних державних освітніх документах – Законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Постанови Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.

Актуальність теми зумовлена сучасними внутрішніми складними обставинами, в яких опинилася Україна. Збереження цілісності держави та її зміцнення, розвиток громадянських зв'язків, розбудова громадянського суспільства належить до фундаментальних інтересів України. Пошук і збереження власних коренів актуальний нині для всіх націй і країн. Національно-культурна ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, вивчаються багато важливих аспектів сучасного життя, включаючи проблеми нації і національного самовизначення.

Поняття «національно-культурна ідентичність» є складною категорією, що опирається на: історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, національні цінності та патріотизм. Усвідомлення особистістю власної належності та схожості до представників певної нації, а також відмінностей від представників інших націй є важливим чинником міжнаціональних відносин.

Національно-культурна ідентичність передбачає формування у підлітків національно-культурної ідентичності на основі наці-

онального світогляду, національної культури, мови, національної ідеї, моральних цінностей. Приналежність підлітка до певної культури, визначає його стиль життя.

Головним мотиваційним фактором життєдіяльності підлітка виступає його самоактуалізація. Прагнення до більш повного виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей у підлітків виражається через ставлення до сфер самоактуалізації, спрямованості особистості до творчості, самостійності, в активності життєвої позиції, в їхньому ставленні до майбутнього. При цьому досить чітко простежується відмінність характеру і спрямованості самоактуалізації підлітків залежно від конкретно історичних умов функціонування суспільства і особливостей організації життєдіяльності цієї вікової групи.

У підлітковому віці формується ідентичність (національна, культурна, громадянська, соціальна), а також духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

Виходячи з цього, національно-культурна ідентичність сьогодні є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю активною любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Формування у дітей підліткового віку національно-культурної ідентичності є проблемою державної ваги, що потребує відповідного методичного забезпечення та розробки методичного посібника, який би могли використовувати педагоги у своїй практиці.

Методичні рекомендації підготували:

Бех І.Д. – доктор психологічних наук, академік, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Журба К.О. – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України;

Доукіна О.М. – кандидат педагогічних наук, вчений секретар Інституту проблем виховання НАПН України;

Федоренко С.В. – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України;

Шкільна І.М. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ

1.1. Теоретико-методичні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків в умовах глобалізації

В сучасних умовах світової глобалізації, полікультурних впливів і субкультур стає особливо актуальним формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості. З одного боку, відбувається стирання сформованих культурних кордонів, що полегшує молодій людині комунікації, здійснення життєвого вибору, визначення свого місця у соціокультурному просторі. З іншого боку, на шляху (між)культурної взаємодії виникають зони напружень і конфліктів. Тому сьогодні криза національно-культурної ідентичності фіксується як на рівні окремої особистості, соціальних груп, так і в межах суспільства, що безпосередньо зачіпає проблеми соціалізації сучасної українських підлітків. Це ускладнює розвиток ефективного міжкультурного діалогу в українському суспільстві, розмиває систему цінностей, принципів і норм в суспільній життєдіяльності в країні. Адже в умовах трансформації сучасного українського суспільства на зміну колективістським цінностям, характерним для соціалізації молоді в традиційному суспільстві, приходять індивідуалістичні цінності, засновані на ринкових відносинах, у межах яких людина орієнтована, насамперед, на досягнення високого рівня особистого благополуччя і матеріального достатку.

Під впливом глобалізації, полікультурних впливів соціокультурне оточення постійно змінюється і впливає на самосвідомість молодих людей, загострюючи їхні переживання стосовно власної національно-культурної ідентичності.

Сьогодні поняття ідентичності особистості функціонує в міждисциплінарному вжитку та плідно використовується для інтерпретації явищ соціокультурної дійсності. Вивченню різних аспектів цього поняття присвячено численні теоретичні та прак-

тичні дослідження (В. Агеев, А. Адлер, Г. Блумер, А. Ватерман, І. Гофман, Е. Еріксон, Дж. Мід, Х. Тейфел, Дж. Тернер, З. Фрейд, Ч. Гордон та ін.).

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблему формування національно-культурної ідентичності вчені найчастіше досліджують у площині таких педагогічних феноменів: культурної ідентичності (Е. Еріксон, Л. Софронова та ін.); національної ідентичності (Д. Міллер, Л. Шнейдер та ін.); соціальної ідентичності (Дж. Мід, Т. Парсонс, Х. Теджфел та ін.); міжкультурної взаємодії (О. Демиденко, А. Солодка та ін.).

Поняття «національно-культурна ідентичність», стосується життєдіяльності індивідів у певній культурі тієї чи іншої держави та відображає глибинні духовні тенденції розвитку суспільства, є складним і багатоаспектним поняттям.

Ключове слово *ідентичність* у досліджуваному понятті – «національно – культурна ідентичність» – вперше було введено до наукового обігу американським психологом Е. Еріксоном (Еріксон, Э., 1996). Він тлумачив ідентичність як фрагмент ментальності індивіда – добре засвоєний та особистісно прийнятий образ себе у системі відносин особистості до світу, почуття адекватності й адекватне володіння особистістю власним *Я* незалежно від змін цього *Я* і ситуації, а також здатність до конструктивного вирішення проблем, що виникають перед людиною у різних сферах її життєдіяльності. Вчений зазначав, що ідентичність – це стан внутрішньої стабільності індивіда, його безперервне переживання себе як цілісності (Еріксон, Э., 1996, с. 59).

Послідовник теорії ідентичності І. Гофман (Гофман, И., 2003) виділив три основні види ідентичності:

- – соціальну (ідентифікація особистості іншими суб'єктами на основі атрибутів громади);
- – особисту (визначає індивідуальні риси людини);
- – Я-ідентичність (адекватне сприйняття людиною свого життя і власних відмінних рис).

Науковці розглядають національно-культурну ідентичність як один із складників індивідуальної соціальної ідентичності, тобто як елемент «системи» (Stryker, S.&Burke, P. J. , 2000), «карти» (Greenfeld, L.&Eastwood, J., 2007), «Я-концепції» (Tajfel, H.,

1981), «соціального Я» (Turner, J. C. & Oakes, P. J., 1986), «Я-схеми» (Markus, H., 1977), як сукупність суб'єктивних зв'язків індивіда з соціальними групами, інститутами тощо, що утворюють систему уявлень індивіда про свою приналежність до різних елементів суспільства (Deaux, K., 1993; Stryker, S. & Burke, P., 2000).

Досліджуючи суспільство як синтез об'єктивної і суб'єктивної реальності, П. Бергер і Т. Лукман (Berger, P. & Luckmann, T., 1991) визначали ідентичність як:

- 1) значущий фактор створення суб'єктивної реальності – виділення і прийняття значущих рис тієї чи іншої спільноти;
- 2) розуміння соціального устрою групи й підтримка її функціонування.

Щодо національно-культурної ідентичності у системі індивідуальної ідентичності, то важливо мати на увазі, що її розуміння і значимість можуть під впливом різного роду обставин змінюватися, причому змінюватися досить швидко (Hobsbawm, E., 1995, с. 11). Подібні зміни позначаються на загальному сприйнятті людиною її ролі та місця в соціумі, а при масовому розповсюдженні – на системі домінуючих в суспільстві цінностей, уявлень, на згуртованості суспільства та ін.

У системі національно-культурної ідентичності нація виступає в якості «психологічної групи» (Turner, J. & Oakes, P., 1986) або «уявного співтовариства» (Anderson, B., 2006). Належність до цієї спільноти дозволяє людині відчувати «приналежність» (Anderson, B., 2006, с. 143) або «емоційну єдність з іншими» (Allport, G., 1979, с. 293). К. Левін називав це відчуття словом «ми» або переживанням «взаємозалежності долі», яке вважав основним критерієм приналежності до групи (Levin, K., 1948, с. 194). Таким чином культура стає більш глибинною сполучною ланкою тієї чи іншої нації, вказуючи на схожість життя часто різних етнічних і конфесійних груп на ментальному, побутовому та інших рівнях. Національно-культурна ідентичність стає набагато більш стійким особистісним утворенням, ніж національна ідентичність, заснована лише на громадянському обов'язку.

Оскільки культура є психологічним конструктом – загальною системою цінностей, норм і правил поведінки, – зрозуміло, що сьогодні в умовах тісного співіснування різних культур люди

можуть мати дві і більше культурні ідентичності. Такі мультикультурні ідентичності стають все більше розповсюдженими в сучасному світі, де кордони між культурними групами все більше стираються, розширюються комунікація та інтеракція між представниками різних культурних груп (Мацумото, Д., 2008).

Отже, сьогодні нову культурну політику, що проводиться серед молоді, важливо орієнтувати на поглиблення міжкультурного діалогу, на підставі якого виникає нове українське полікультурне середовище, що об'єднує кращі досягнення національної і світової культури, органічно поєднує свободу і справедливість, традиції й інновації, національне і глобальне, толерантність і повагу до інших культур, народів і країн. Разом з тим ствердження принципів культурного розмаїття і прагнення до захисту українських етнокультурних цінностей і досягнень не повинно призводити до конфронтації різних норм, зразків поведінки, але має сприяти соціальній стабільності, міжнаціональній гармонії. Тільки за умови гармонійного співіснування різних етносів і народів, кожен з них може зберегти власну національно-культурну ідентичність.

Таким чином, швидкоплинні зміни сучасного глобалізованого світу актуалізують і загострюють проблему національно-культурної ідентичності – складника індивідуальної соціальної ідентичності, що є тотожністю індивіда суспільству своєї країни у всіх типових соціокультурних вимірах (мова, ментальність, світогляд, норми поведінки, соціокультурні цінності), – оскільки розвивають її традиційні основи. Відтак, подальше вивчення соціокультурного контексту національно-культурної ідентичності має принципове значення для розуміння об'єктивних передумов її формування, що у свою чергу дозволяє виявити загальні закономірності в її розвитку й пов'язати ці закономірності з тенденціями глобалізації і культурного розмаїття сучасного світу.

1.2. Формування національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя

Формування у старших підлітків національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя є проблемою загальнодержавного масштабу. Конфлікти на кордоні є досить поширеними у світі. Геополітичні, культурні, релігійні та інші впливи роблять погранич-

ча зоною притягання і взаємовідштовхування, а також простором для масштабних маніпуляцій. На прикордонних територіях відбувається процес «нашарування» різних соціокультурних сенсів, що робить ці території «привілейованою» зоною розвитку, яка не тільки вирішує задачі міждержавних відносин, але і створює нові. Освітні процеси у прикордонній зоні мають свою специфіку, яка не достатнім чином вивчена в педагогічних дослідженнях, однак є надзвичайно важливою для збереження нації і формування національно-культурної ідентичності у зростаючої особистості.

Для нашої держави гострота проблеми національно-культурної ідентичності детермінується поліетнічністю її населення. За даними Всеукраїнського перепису населення на території України проживають представники понад 130 національностей та народностей і кожен із цих представників вважає той чи інший регіон нашої країни своєю Батьківщиною. Очевидно, що українське суспільство є полікультурним зі складною структурою ідентифікацій, які не завжди мають спільні національні засади (Степико, 2011). Формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на території України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для їх розвитку.

Територія нашої держави відзначається великою протяжністю кордонів і тому більша частина її областей є прикордонною. Кордон визначає межі території: її суші, вод, надр, повітряного простору. Кордон – це межа, що розділяє території держав (Словник, 1971). Якщо кордон розмежовує держави, то пограниччя виступає простором, який об'єднує різного роду комунікації, соціокультурні практики, взаємодії та служить осередком накладання культур одна на одну.

Пограниччя – це прилегла до кордону з одного або з обох боків територія, на якій здійснюється реальна або потенційна взаємодія і взаємовплив сусідніх держав.

Вчений Троян, аналізуючи теоретичні концепції пограниччя в Україні, зазначає, що пограниччя є територією, де існують унікальні можливості обміну і культурної дифузії, а також розвитку різних форм співпраці його мешканців. Тут утворюється специфічний клімат, який сприяє як толерантності та сприйняттю куль-

турних відмінностей, так і ворожості, конфліктам, антагонізмам. Також тут формуються різні виміри суспільної свідомості. Зокрема, автор вирізняє просторовий і суспільно-культурний контексти пограниччя (Троян, 2008).

Наукові дослідження (Галіч, Гудзенко, Савчинський & Саппа, 2010) засвідчують зростання «проникності» національних (державних) кордонів під тиском глобалізаційних процесів, роблячи пограниччя активним суб'єктом міжнародної політики і, не меншою мірою, ядром складних процесів переформатування території, а також формування та конструювання нових ідентичностей. Тенденції територіального розвитку набирають великої ваги у суспільній життєдіяльності, а це означає, що утворені на цій основі ідентичності впливатимуть на нього дедалі більший вплив.

Проблеми формування кордонів України й розвитку прикордонних територій розглядаються в роботах Долгова, Купрієнко, Дем'янюк, Діденко (Долгова, 2017; Купрієнко, 2014; Дем'янюк, 2014; Діденко, 2014).

Актуальність теми зумовлена сучасними внутрішніми складними обставинами, в яких опинилася Україна. Збереження цілісності держави та її зміцнення, розвиток громадянських зв'язків, розбудова громадянського суспільства належить до фундаментальних інтересів України. Пошук і збереження власних коренів актуальний нині для всіх націй і країн. Національно-культурна ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, вивчаються багато важливих аспектів сучасного життя, включаючи проблеми нації і національного самовизначення.

Формування національно-культурна ідентичності здійснюється з урахуванням вікових особливостей, оскільки розвиток старших підлітків значно інтенсивніший за попередні вікові етапи з точки зору формування національно-культурної ідентичності. Підліток в цьому віці починає усвідомлювати себе як особистість з певними якостями. Формування власної активної та відповідальної позиції для дітей старшого підліткового віку є найважливішим завданням, водночас, за ними ще закріплено [соціальний статус](#) «дитини», що обмежує прояв їхньої самостійності.

Ми розглядаємо пограниччя як особливий соціальний простір, на перетині культур з притаманними йому соціокультурними

трансформаціями, процесами регіоналізації, змінами, загрозами, що позначаються на світогляді людей, їхній життєдіяльності у цьому просторі.

Українське пограниччя характеризується накладенням соціальних структурацій (просторів, вимірів) на географічний (фізичний) простір суспільства, що дає підстави розглядати його як специфічний соціокультурний та етносоціальний простір, розташований на межі культур, етносів, певних політичних утворень, як в межах територіального так і символічного вимірів (Шестакова, К., 2005).

Пограниччя має особливий маргінальний статус. Спосіб буття людей в прикордонній зоні, форма його прояву і здійснення демонструють особливу міру взаємодії країн, що мають спільний кордон. Пограниччя не тільки чинник дистанції, але і засіб взаємозв'язку цих країн. Це місце формування певного типу особистості на теренах прикордонного суспільства. Отже пограниччя – це не тільки лінія демаркації суміжних держав, але і природній полігон пошуку діалогу, компромісу, толерантності, чинник інтеграції різних соціокультурних утворень, що особливо важливо в умовах глобалізуючогося світу (Кочан, 2007).

Формування національно-культурної ідентичності особистості у пограничному просторі зумовлене впливами телебачення, різних мов спілкування, національними святами, які святкують по інший бік кордону. Ці обставини допомагають зрозуміти процес формування та функціонування пограничної ідентичності (Гвоздецька, 2009).

Пограниччю притаманна соціальна, культурна, економічна, політична своєрідність, що формується внаслідок взаємодії та накладання культур, етносів, повсякденних практик сусідів по обидва боки кордону. Визначальним у житті пограниччя є наявність кордону, культурні контакти, стан регіональної самосвідомості, символи й міфи. Саме така специфіка й особливості визначають тип пограниччя, яке, своєю чергою, формує національно-культурну ідентичність.

Ідентичність означає твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе до навколишнього світу, який виступає стійким стрижнем особистості. Ідентичність є усвідомлення особистістю

своєї приналежності до певного соціально-культурного поля, своїх уявлень, норм, інтересів, проблем та подоби з іншими людьми (за певними рисами, характеристиками), віднесення себе до конкретної категорії людей. Ідентичність забезпечує позитивний стан визначеності та цілісності емоційних і раціональних, свідомих і несвідомих уявлень людини про саму себе, на основі яких вона будує свої відносини зі світом та іншими людьми. Такі характеристики ідентичності, як співпричетність, приналежність народжують у індивіда почуття впевненості та захищеності.

Основною проблемою національно-культурної ідентичності пограниччя є те, що це зона геополітичних маніпуляцій різних держав. Тут існує загроза протиставлення національно-державним цінностям регіональних (локальних), небезпека конфліктів, маргіналізація, міграція населення, розмитість національно-культурної ідентичності, вплив іншої культури, асиміляція та дифузність з іншими націями. Загрози лінгвістичній ідентичності проявляються як мовні проблеми – у поганому знанні державної мови, домінуванні іншої сусідньої мови та широкому використанні суржиків.

Ефективними шляхами формування національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя є:

- - поширення ареалу спілкування українською мовою;
- - доступ до правдивої інформації та розвиток критичного мислення;
- - формування національної свідомості та самосвідомості;
- - культивування національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості;
- - впровадження ефективних реформ;
- - подолання ксенофобії та нетерпимості
- - виховання дітей на основі національних цінностей.

Контакти між представниками різних національностей, незалежно від типу адміністративно-географічних та соціальних кордонів, створюють культурні простори, розмір яких залежить від інтенсивності контактів. В таких зонах усі процеси значно прискорюються, бо центр не може їх стримувати, пограниччя живе власним життям. Свобода на периферії завжди більша, ніж у центрі (Сухомлинов, 2008).

Зважаючи на зазначене, є сенс погодитися з дослідником Чмеликом, який розглядає поняття «пограниччя» в контексті перетину, співставлення та взаємодії культур, мов, релігій, пам'яті, світоглядних цінностей та ідентичності. (Чмелик, 2014).

Важливими є положення Купрієнка, що структурування пограниччя, включає три складові: квазілінійний (у вигляді смуги) просторовий елемент – на відміну від чітких лінійних меж; людський елемент – що первинно складався з окремих різних суспільств; елемент процесу – в якому відносини між людьми виникають, розвиваються і набувають стабільної форми (Купрієнко, 2014).

Зважаючи на такий контекст, необхідно підкреслити, що прикордонні території держави розвиваються інакше, ніж центральні, їхнє життя тісно пов'язане з сусідами, що накладає свій відбиток на економічні, політичні і культурні аспекти життя. Постійна взаємодія та взаємовплив між двома чи більше культурами зумовлює формування відмінних від центру ідентичностей мешканців пограниччя (Гвоздецька, 2009).

Кордон є формувальним чинником простору пограниччя, визначає його політичне, економічне, соціальне та культурне життя і впливає на його соціокультурну специфіку. Україна межує з сімома країнами: на сході – з Росією, на заході – з Білорусією, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою.

Наше дослідження ґрунтується на результатах досліджень, присвячених вивченню українського пограниччя (Євтух, 2007; Кочан, 2007; Гвоздецька, 2009; Просіна, 2016; Титар, 2015; Сухомлинов, 2008; Шестакова, 2005).

Великого значення у сучасних умовах набуває праця Титар «Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», де автор трактує поняття «пограниччя», як певну просторову локалізацію, регіон, буття людей якого нерозривно пов'язане з існуванням кордону, похідного від нього. Для аналізу пограниччя істотним є те, що кордон не тільки закриває комунікативні потоки, але і дає можливість здійснення «переходу» через нього, структуруючи тим самим складні процеси комунікації, тобто кордон завжди спрямовує комунікацію (Титар, 2015).

З точки зору Шестакової, соціальна трансформація українського суспільства розпочалася паралельно зі змінами статусів адміністративних кордонів у країнах колишнього соціалістичного блоку та Центральній Європі. Соціальні зміни охопили пограничні регіони: розширилися можливості соціальних суб'єктів пограниччя; зросла інтенсивність міжгрупових контактів; розвинулася міждержавна співпраця у соціальній, економічній та політичній сферах; посилюється фактор міжетнічної взаємодії. Для суб'єктів пограничних територій усвідомлення індивідуальної та групової ідентичності стало вельми актуальним. Це пояснюється в першу чергу невизначеністю соціальних шляхів розвитку пограничних регіонів (як інших складових суспільства перехідного типу). Внаслідок зростання соціальної мобільності через близькість кордону збільшилася спокуса «запозичити» модель сусіднього, чужого суспільства, і оминати таким чином вироблення власних координат для соціального самовизначення (Шестакова, 2005), що негативно негативно позначається на національно-культурній ідентичності зростаючої особистості цих регіонів.

Сприйняття державних кордонів як просто лінії небезпечне, адже кордони виступають важливим чинником формування держави. «Ставлення до кордону є таким, яким воно сформоване у певному суспільстві, тому важливо виховувати конструктивне розуміння значення кордону ще в шкільному віці, оскільки це впливає на ставлення до власної держави, культури, народу та позначається на безпеці країни. Східне пограниччя є територією, на якій досі панують стійкі негативні історичні, радянські, культурні стереотипи» (Просіна, 2017, 160). Для ефективного реформування освіти, зокрема в аспектах формування національно-культурної ідентичності, необхідно навчати вчителів використовувати сучасні інноваційні технології.

Описані та проаналізовані явища на українському пограниччі великою мірою відбивають тенденції, притаманні більшості пограниччям Центрально-Східної Європи, а також свідчать про складність та неоднозначність розвитку етнічних спільнот в умовах погранич.

Осмислення явища пограниччя дало підставу стверджувати, що воно відзначається соціальною, культурною, економічною,

політичною своєрідністю та формується унаслідок взаємодії та накладання культур, етносів, а також повсякденних практик сусідів по обидва боки кордону. Визначальним у житті пограниччя є наявність кордону, саме його специфіка та особливість визначає тип пограниччя, яке, своєю чергою, формує національно-культурну ідентичність.

1.3. Діалог культур у психолого-педагогічному осмисленні

Нашій психолого-педагогічній науці притаманне унікальне явище, коли завдяки мовленнєвій філігранності певне судження/ висловлювання набуває якості постулату, який, по-перше, приймається широким колом, так би мовити, споживачів, а, по-друге, він не викликає будь-яких заперечень завдяки своїй вдаваній зрозумілості.

У психології прикладом такого явища можна навести судження «пуста голова не мислить», у педагогіці – «поспішай робити добро людям». Насправді, за першим висловлюванням криється складна проблема структурно-ієрархічної побудови когнітивної системи, яка сприятиме (чи не сповна сприятиме) розгортанню й перебігу мислительного процесу певного рівня пізнання довкілля.

Друге висловлювання в неявному вигляді стосується проблеми умов, за яких певна духовно-моральна цінність може втілитися (чи не втілитися) у відповідний вчинок чи поведінку в цілому. Однак цю аналітико-інтерпретаційну психологічну роботу споживач не проводить, а отже подібні судження-постулати не впливають на його розумово-особистісний розвиток. До подібних суджень слід віднести й висловлювання – «діалог культур». Зважаючи на розвивальну потужність ідеї діалогу культур, виникає гостра необхідність перетворення її на ранг методологічного принципу як культуродіалогічності та втілити його поряд із принципом культуровідповідності в сучасний освітній процес. Це завдання вимагає відповідної теоретичної рефлексії ідеї діалогу культур. Це стосується, передусім, категорій «культура» та «діалог». Перейдемо до їхнього осмислення під технологічним кутом зору. Додільно розрізняти два типи розуміння культури:

1. Культура як система сталих конструктів: пізнавальних, технологічних, художньо-естетичних, духовно-моральних, комунікативних.
2. Культура як система відкритих проблем, які вирішувало людство. На нашу думку, лише за другого типу розуміння культури можлива повноцінна реалізація ідеї діалогу культур.

Адже тут суб'єкт стає в активну позицію, простежуючи генезу виникнення певних культурних конструктів як цінностей. Він виступає до деякої міри їх творцем, вирішуючи разом із педагогом певну культурну задачу (пізнавальну, художньо-естетичну тощо). За такого підходу певна культура суб'єктивується, перестає бути «рідчю в собі». Вона таким чином входить у сферу освіти. Останню розумітимемо як процес привласнення суб'єктом загальнонародних здібностей, набуття образу людини в часі історії та просторі культури. Зауважимо, що тут ідеться про розвиток у суб'єкта здібностей, які формуються в результаті науково доцільного процесу навчання, а не про ті здібності, основою яких виступають певні задатки якобдарування (математичні, художні тощо). Такі здібності – цесвоєрідні клітинки, які є наслідком єдності процесу навчання й розвитку як цілісності. Вони й стають теоретичною основою для розв'язання певних практичних задач і набуття відповідних умінь, з якими має пов'язуватися компетентнісний підхід у сучасній освіті.

Під діалогом розумітимемо паритетну взаємодію двох сторін, у результаті повного проблемо-орієнтованого самовираження яких відбуваються обопільні зміни. Звідси необхідність розрізнення між культурного діалогу (діалогу по історичній вертикалі) і міжкультурного (або транскультурного) діалогу (діалогу по часовій горизонталі). Тут предметом осмислення виступають паралельні культури. Вичленимо функції міжкультурного діалогу:

а) запозичувально-логічна, спрямована на перейняття певного способу мислення (пізнавального, технологічного, художнього, духовно-морального);

б) стимулюючо-пошукова, яка орієнтує на інноваційне вирішення актуальних проблем. Тут виникає розвинена діалогічна суперечка, зіткнення ідей, підходів, способів дій.

У цьому зв'язку наведемо визначення зла Сократом: «Чинитизло – значить не знати його». Тут еллінізм приписує категоричний імператив розуму. Звідси вичленення знання як уявлення та знання як поняття, як утворення теоретичного рівня. Це останнє, на яке ми нині орієнтуємося, стало результатом подальшого осмислення розуму (інтелекту), стимулом до якого задав Сократ. Перехід від розуміння до дії сократизм вважав симультанним процесом. Однак, людина не завжди здійснює цей перехід. Продовження сократизму як певний відхід від цієї позиції полягав у тому, що людина чинить гріх не тому, що вона не має знання про нього, а тому, що вона не хоче робити добра. Тут відбулося зміщення з інтелектуальної точки зору на емоційно-вольову. Звідси новий синтез: забезпечення інтелектуально-емоційної єдності як корелята духовно-моральних утворень. Розкриємо сутність міжкультурного діалогу, результатом якого виступає міжкультурна толерантність. У цьому зв'язку подамо дві стратегії розгортання міжкультурного діалогу, вказаної спрямованості.

Таблиця 1 – Міжкультурна толерантність як результат міжкультурного діалогу

<i>Емпірично-приспосовницька міжкультурна стратегія, або традиційний підхід</i>	<i>Акумулятивно-ціннісна міжкультурна стратегія, або розвивальний підхід</i>
Принципи формування міжкультурної толерантності	
1. Міжкультурна адаптація	1. Чуттєве вживання в іншу культуру (а не пристосування)
2. Взаємообмін знань	2. Міжкультурне розвивальне нарощування (а не взаємообмін знань)
3. Спонтанійний взаємовплив	3. Ціннісна творчість як надання суб'єктом значущості міжкультурній події
4. Порівняльний аналіз різних культур	4. Засвоєння культури цінностей як відкритої системи проблем: а) усвідомлення особистістю генези та становлення ціннісної структури певної культури; б) знаходження її сутнісної основи – клітинки (надання сакральності світу, звідси єдність світу природи та світу людини)
Результат	

Формується в основному стримуюча толерантна позиція особистості щодо іншої культури (не маю нічого проти, хай буде)	Формується активно-утверджувальна толерантна позиція особистості щодо іншої культури (бажання її прояву)
---	--

Наголосимо, що стан сучасної цивілізації характеризується тим, що культура дистанціюється від практики й розвивається за своїм внутрішнім іманентним законом. Культура все більше стає автономною. Практика в результаті цього втрачає свої ідеальні моменти (вищу гуманістичну мотивацію) і ґрунтується на нижчих вітальних потребах: непомірного збагачення, властолюбства, славолюбства, гордині і таке інше.

Таким чином, все багатство культури виявляється не сповна затребуваним. Звідси світові конфлікти різного масштабу прояву й значущості.

2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Зарубіжний досвід формування національно- культурної ідентичності зростаючої особистості

Проблема формування національно-культурної ідентичності залишається актуальною з точки зору збереження державності та відстоювання власної незалежності на геополітичній арені та провідної ролі сім'ї у її формуванні, збереженні і передачі досвіду, духовної і матеріальної спадщини, смислів і вищих цінностей.

Так проблема формування національно-культурної ідентичності перебувала у центрі уваги не лише вітчизняних, а й зарубіжних науковців.

Зокрема, у дослідженнях пострадянських учених висвітлювалися різні аспекти національно-культурної ідентичності, зокрема: негативної ідентичності (Гудков, Л., 2004), міжнаціональних конфліктів, співвідношення влади і національних стосунків (Здравомыслов, А., 1999), національно-державної політики (Ильин, В., 1999), впливу глобалізації на національні процеси (Кувалдин, В.&Рябов, А., 2001); трансформаційні процеси у пострадянських суспільствах (Ядов, В., 2004), у тому числі і українських дослідженнях виявлялась специфіка формування національно-культурної ідентичності у молодіжному середовищі (Арбеніна, В. & Сокурянська, Л., 2012), де доводиться, що національно-культурні ідентичність найбільш інтенсивно формується в умовах глобалізації, державотворення.

Показовими у цьому плані є положення пострадянських досліджень, щодо ролі сім'ї у формуванні національної ідентичності в умовах поліетнічності з метою соціалізації молоді таджицького ученого Г. Шодмона, який дійшов висновку, що національні протиріччя, протистояння, національна розмежованість є причиною національних конфліктів і загрозою суверенітету країни, безкі-нечних кризових потрясінь. У цьому контексті сім'я виступає самим найстаршим соціальним інститутом і безпечним середовищем, що відіграє ключову роль у формуванні національно-куль-

турної ідентичності та відчутті приналежності до нації (Шодмон, Г., 2014, с.9).

Також у дослідженні Л. Бесанбаєвої, Ю. Геліслі підтвердження знайшла теза про постійне відтворення і зміни національної ідентичності в історичних умовах. Характеризуючи національно-культурну ідентичність як концепцію життєдіяльності людини, учені виокремлюють такі компоненти як визнання та ідентифікацію та приналежність (Gelisli, Y. & Beisenbayeva, L., 2015p., 487). На формуванні національно-культурної ідентичності позначаються етнічні, культурні, територіальні, економічні і державно-політичні чинники. Національно-культурна ідентичність є своєрідним критерієм життєздатності народу, умовою збереження і виживання навіть за несприятливих умов.

Ми також поділяємо думку литовських вчених, згідно якої міграція є важливим чинником глобалізаційних процесів (Aleksandravicius, 2008; Butvilas, 2004; Kuzmickaite, 2008; Lazdauskas, 2011; Malinauskas, 2006), Jureviciene, Makarskaite-Petkeviciene, 2011; Stankeviciene. Zurauskiene, 2011). З точки зору дослідників міграція є досить поширеним явищем, що несе загрозу збереженню національно-культурної ідентичності та асиміляції дітей шкільного віку у культуру тих країн, куди емігрували батьки. Дослідники проаналізували особливості формування національно-культурної ідентичності співвітчизників у РФ, Норвегії, Німеччини, Великобританії та інших країн звертають увагу на необхідність виховного середовища, що включало би родинне виховання, школи з викладанням національної мови, телебачення, газети, журнали, спілкування по скапу чи інших програмах з родичами, ровесниками, а також участь у національних фестивалях, святах, які об'єднують дорослих і дітей.

Слід звернути увагу, що на пострадянському просторі національно-культурна ідентичність формується зазвичай у системі патріотичного виховання, про що свідчать: Стратегія «Казахстан – 2050» (Стратегія Казахстан, 2012), Національна Концепція Толерантності і громадянської Інтеграції і Плану Дійв Грузії (Національная Концепция, 2009).

Представники української діаспори Канади та США (Іриней, Н., 1950; Цимбалістий, Б., 1974; Шлемкевич, М., 1954; Ярмусь,

С., 1999; Kultchytsky, A., 1963) розглядали національно-культурну ідентичність з точки зору її збереження в іншопольтурному середовищі, що є унікальним досвідом на тлі міграційних та асиміляційних процесів.

У зарубіжних програмах та документах ЮНЕСКО основна увага акцентується переважно на культурних здобутках (Конвенція ЮНЕСКО про значення культурної спадщини для суспільства (2005), Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010), де пріоритетними є проблеми ідентифікації та національно-культурної ідентичності молоді у європейських країнах, вивченню культурного ресурсу та міжкультурного діалогу). Широку підтримку на теренах ЄС, здобули Cultural Education Programmes, розроблена National Advisory Committee on Creative and Cultural Education (NACCCE) in England (Departmentfor, 1998a; Departmentfor, 1998b; Departmentfor, 1998c; Departmentfor, 1998d; Longworth, N., & Davies, R., 1996), в якій основна увага приділяється вивченню традиційної і сучасної культури країни у взаємозв'язках та різних проявах. Cultural Education Programmes включають ряд таких програм як Arts Award, Art mark Partnership Programme, Bookgifting, Creative Writing in Schools, Summer Arts Colleges, Museums and school Programme, National Youth Dance Company, The National Saturday club (The Rt Hon M.Gove MP & Ed. Vaizey, 2013).

Проблема національно-культурної ідентичності зростаючої особистості висвітлена у дослідженнях західних вчених, зокрема, у концепції етнокультурного розподілу цивілізацій С. Гантінгтона (Хантінгтон, С., 2008), теорії націоналізму, як умови самовизначення націй в індустріальному суспільстві Е. Гелнера (Гелнер Е., 2003), комунітаризму як умови збалансованості прав, обов'язків, самостійності та відповідальності усіх етносів А. Етціоні (Etzioni, A., 2004), концепції «етнічного ядра» та розрізнення громадянського та етнічного типів націй та націоналізмів Е. Сміта (Сміт Е., 2010), теорії комунікативної дії, ідей історичного екзистенціалізму, політичної участі та громадського контролю Ю. Габермаса (Габермас, Ю., 2000), положення про динаміку соціально-історичних систем К. Хюбнера (Хюбнер, К., 2001). У зазначених роботах проблема національно-культурної ідентичності розглядається у

межах неklasичної раціональності та зводиться до усвідомлення народом себе спільнотою, відмінною від інших, визначення «феномену національності», «національного почуття».

Більшість західних дослідників розглядають процес формування національно-культурної ідентичності через призму змагання конкурентних «національних проєктів», спрямованих на конструювання нації (Андерсон, Б., 2001); діалектичного взаємозв'язку національно-культурної ідентичності і мови (Joseph, J., 2006); як формування «національних друкованих мов» та мовної ідентичності (Kamusella, T., 2011), що поєднує навіть розірвані між різними імперіями нації (Ваар, М., 2010). На думку Е. Хобсбаума національно-культурна ідентичність є домінуючою серед різних видів само ідентифікації, оскільки вона «завжди поєднується з іншими видами ідентифікацій – навіть там, де її сприймають як найважливішу» (Хобсбаум, Е., 1998).

Більш глибокого вивчення потребують наукові тенденції близькосхідної науки, де звертається увага на вплив сучасних технологій у формуванні національно-культурної ідентичності. Сучасна учнівська молодь є активними користувачами гаджетів і їх вплив є незаперечним на формування їх світогляду та ідентичності. Зокрема, Міністерство освіти Ірану та іранські психологи дослідницького центру Тегеранського університету медичних наук (S. Alavi, M. Ghanizadeh, M. Mohammadi, S. Kalthory, F. Jannatifard, G. Sepahbodi, 2018) досліджували особистісну та національну ідентичність користувачів гаджетів з опорою на психосоціальну теорію Еріксона та парадигму ідентичності підлітків Марсія (Marcia, J. E., 1980; Marcia, J. E., 2001). В експерименті брали участь 500 студентів з чотирьох іранських університетів: University of Tehran, Tehran University of Medical Sciences, Kharazmi University, and Islamic Azad University, де основна увага зверталася на активність студентів та їх приналежність до національних груп у соцмережах, готовність захищати Батьківщину у різних дискусіях, інтерес до національної спадщини, ставлення до точки зору інших національних груп. Автори доводять негативний вплив гаджетів у розмиванні національної та особистої ідентичності, втраті національних цінностей, формуванні певної ізоляваності, агресії, нетерпимості до інших, що вони пояснюють впливом глобалізаційних процесів.

Схожий підхід міститься і у дослідженні А.Шейхана, котрий також на прикладі молоді Ірану досліджував вплив телебачення в умовах глобалізації (східної і західної) культури. Автор наголошує на перевагах сучасного телебачення у візуалізації культури, її популяризації для молоді, а також розширення її сфери впливу на інші етноси і народи (Шейхан, А., 2014), як шлях формування національно-культурної ідентичності у молоді.

2.2. Збереження національно-культурної ідентичності в умовах української діаспори

Сучасний прогрес надає можливість українцям усього світу долучитися до спільних цінностей і надбань української культури. Також процес формування національно-культурної ідентичності у зростаючої особистості консолідує зусилля українства усього світу.

Слід відзначити, що українська діаспора має значний вплив на український політикум і суспільне життя в Україні. Українці усього світу вболівають за становлення і розвиток Української суверенної держави, обстоюючи її інтереси на міжнародній арені, надаючи суттєву допомогу, інвестуючи в економіку і громадянські інститути України, що зміцнює зв'язки та сприяє збереженню української культурної і духовної спадщини, її поширенню та популяризації.

Поняття «діаспора» походить від грец. *Διασπορα*, що означає «розпорошення, розтікання», тоді як поняття «українська діаспора» визначає українську національну спільноту, що живе поза межами України (її етнічної території), усвідомлює свою генетичну і духовну єдність та підтримує зв'язки з Україною.

Водночас, Україна згідно Конституції, статті 12 має дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців.

Міграційні рухи як усередині України, так і поза нею, були обумовлені природними (зміна клімату, наявність/відсутність ресурсів) і соціальними (кризи, військові конфлікти, геноцид, політика) чинниками з одного боку, та необхідністю захищати власну територію, культуру, мову, життя тощо.

Українські мігранти, потрапляючи в іншокультурне та іншоетнічне середовище, мали змогу зберегти свою ідентифікацію за умови міцних контактів між собою, їх відсутність призводила до асиміляції з іншими народами.

Народи, які мігрували до України (гуни, готи та ін.) також мали вплив на формування етнічних рис українців, що проявилось у мові, світогляді, традиціях.

Міграційні потоки спричинили виникнення нових слов'янських народів (болгар, босняків, сербів, словенців, словаків, македонців, хорватів, чехів, чорногорців, білорусів, росіян), які і зараз проживають в Україні, а також мали вплив на етнічний склад України. Так само українці зробили свій внесок у розвиток і становлення інших народів і країн.

Найдавнішою українською діаспорою є бачванські руснаки – нащадки переселенців з Пряшівщини і Закарпаття, які у XVIII столітті переселилися до Сербії і Хорватії, в цей же час з'явилася і українська еміграція в Османській імперії. Згодом осередки українців поселилися у Європі (Відні, Будапешті, Римі) і 1880 році налічувала 1,2 млн. осіб і становила 4,6% усіх українців у світі. У XIX ст. українці мігрують до Росії, за Урал до Азії, Америки, Канади, Бразилії, Аргентини, Боснії, що пояснюється аграрним перенаселенням.

Перша світова війна, жовтневий переворот, червоний терор спонукали до еміграції в Європу та Маньчжурію високоосвічених фахівців. В цей час посилюється співпраця між різними політичними організаціями та рухами (уенерівцями, гетьманцями, соціалістами, націоналістами), які також налаштували співпрацю з заокеанською українською діаспорою. В цей час з'являється студентська централа ЦЕСУС, Жіночий світовий союз, Високі школи (УВУ (Український вільний університет (нім. *Ukrainische Freie Universität*) та Господарська Академія), які стали спільними організаціями для української діаспори. Створюється Головна Еміграційна Рада з центром у Франції, що об'єднувала прихильників УНР. В той час, як зв'язки з радянською Україною були утруднені через політику більшовизму, канадська й американська українська діаспора підтримували постійний зв'язок з Галичиною й Закарпаттям.

Українська діаспора суттєво збільшилася у країнах Європи та Америки після 1945 року, що дозволило сформувати вже у 1948 р. Координаційний Осередок Українських Громадських Організацій в Європі; та розгорнути діяльність Панамериканської Української Конференції, що об'єднувала громади Північної і Південної Америки. Після тривалої підготовки у листопаді 1967 р. на з'їзді в Нью-Йорку було створено Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ). Разом з цим було створено ряд різних організацій: молодіжних, жіночих, кооперативних, освітніх тощо.

Великим досягненням було створення Гарвардського та Канадського інститутів українських студій, при Альбертському університеті (КІУС), де вивчалися українська мова й історія України.

Так, в Альберті (Канада) на основі шкільного законодавства про двомовні програми з 1971 р. школи західної Канади почали практикувати навчання на основі українсько-англійських двомовних програм (Марунчак, М., 1981, с. 7). Схожі закони були запроваджені в Саскачевані та Манітобі.

Формування національно-культурної ідентичності проявлялося у прищепленні національної свідомості і самосвідомості, збереження та плекання українських традицій, створення українських недільних шкіл, дитячих організацій, української преси, бажання побудувати Україну закордоном. З метою занурення в українську культуру та збереження національно-культурної ідентичності в Канаді були організовані щорічні фестивалі: Національний український фестиваль Канади (SeloUkraina), Capital Ukrainian Festival (Ottava), «Золотий клен» (Acton).

Лише у США налічується більше, ніж 60 українських організацій, які також ведуть активну роботу у соцмережах, об'єднуючи українців та ставлять за мету не лише збереження національно-культурної ідентичності, а й практичну допомогу.

Серед них є знані і зовсім нові об'єднання такі як «Razom for Ukraine», і «Nova Ukraine», які виникли під час Революції Гідності і працюють на зміцнення громадянського суспільства в Україні.

Razom for Ukraine активно використовує потенціал соцмереж. Організація працює над створенням глобальної мережі волонтерів задля зміцнення громадянського суспільства, демократії в Україні зусиллями небайдужих добровольців. Серед останніх

великих акцій Razom for Ukraine – просування актів на підтримку України у Конгресі США, а також збір коштів для транспортування медобладнання до України.

Nova Ukraine – каліфорнійська молодіжна організація, яка уже брала участь у якості спостерігачів на виборах в Сан-Франциско, а також організували стажування у IT-компаніях Силіконової долини та фінансово допомогли Громадському телебаченню Донеччини. А також заповнили знаменитий Golden Gate Bridge десятками синьо-жовтих прапорів і зібрали 44 тис. доларів менш, ніж за рік.

Ukrainian Institute of America – культурна установа українців у США, заснована 1948 році українським винахідником, бізнесменом і філантропом

Володимиром Джусом, від 1955 р. міститься у купленому ним у Нью-Йорку палаці Августа та Анни ван Горн Стайвезент, який належить до національних історичних пам'яток США. Згідно зі статутом Інститут є осередком збереження творів української культури (мистецтва, літератури, музики, народної творчості), допомоги студіюючій молоді та українцям, що селяться в США, зокрема винахідникам. Інститут розбудовує зв'язки з культурними колами американського світу, влаштовує мистецькі виставки, наукові з'їзди, концерти, літературні вечори, доповіді, товариські зустрічі.

Miss Ukrainian Diaspora проводить змагання для дівчат українського походження, які щорічно змагаються за титул найпривабливішої діаспорянки, демонструючи не лише вроду, а й таланти. Дівчата-учасниці активно займаються соціальними проектами та благодійністю – допомагають українській армії і дітям в Україні.

Ukrainian Congress Committee of America є впливовою організацією, яка добивається ухвалення проукраїнських законів. Конгресмени і сенатори особисто знайомі з багатьма українцями і це не дивно, адже USSA – потужне українське лобі у США. Свою Facebook-сторінку використовують не лише для поширення власних ініціатив, а і для висвітлення важливої для української громади США інформації.

Ukrainian Museum, New York є найбільшим музеєм в США, що зберігає і плекає культурну та історичну спадщину україн-

ського народу. Колекція музею, заснованого у 1976 році Союзом Українок Америки, складається з трьох основних груп: етнографічної, образотворчої та архіву історії і культурної спадщини української еміграції в США — особисті архіви українських родин, старі фото, антикварні видання. У 2005 році музей переїхав у нове приміщення в центрі Манхеттена.

U.S. – Ukraine Foundation. Одночасно із творенням незалежної України у 1991 році з'явилася Фондація «Україна-США». Ця некомерційна і недержавна організація була створена для сприяння розвитку демократії, провадженню ринкових реформ та розвитку прав людини в Україні. Наразі фундація налагоджує і підтримує зв'язки між США і Україною, реалізуючи різноманітні проекти. З найвідоміших програм — заснування і підтримка Інституту ім. П.Орлика (Київ), розвиток в Україні недержавних організацій (програма партнерства громад). Фондація має 12 штатних працівників у Вашингтоні і 30 — у Києві.

Soyuzivka Ukrainian Heritage Center – український культурний центр, розташований в Кергонксоні, Нью-Йорк. Союзівка організовує дитячі табори з вивчення культурної спадщини, семінари, фестивалі, концерти, танцювальні вечори та художні виставки. 1952 року Український Народний Союз придбав 250 акрів площі з дев'ятьма будинками, кожен з яких був названий на честь регіонів України. Тепер цей культурний центр на лоні природи використовується для різноманітних програм, що ставлять за мету прищепити гордість за українську спадщину в американської молоді українського походження.

Ukrainian Institute of Modern Art є мистецьким символом української громади Чикаго, а то й усієї Америки. UIMA був заснований майже 45 років тому з ініціативи лікаря-мецената Ахіля Хрептовського, багаторічного куратора Василя Качуровського та групи українських митців-модерністів. Власна колекція музею налічує уже понад 1000 експонатів. UIMA влаштовує культурні та кінопокази, літературні зустрічі та музичні імпрези, а також діє як галерея.

SUSTA – об'єднує українських студентів із різних університетів та коледжів США. Заснована 1953 року, організація до сьогодні активно підтримує студентство: організує допомогу україн-

ським студентам, репрезентує українські справи на міжнародних форумах, домагається викладання українознавства в університетах США. Вже більше 60 років SUSTA влаштовує студентські конгреси та конференції.

За даними, отриманими в результаті опитування, проведеного у квітні 2016 р. інститутом Горшеніна, майже половина респондентів (понад 40 %) відповіли, що мають серйозні наміри виїхати з України працювати за кордон. За результатами опитування компанії GFK Ukraine, 8 % громадян України (а це близько 3 млн осіб) найближчим часом планують трудову міграцію за кордон, що зрештою і підтвердилося. До прикладу, у 2011р. ця кількість була майже вдвічі меншою – 1,2 млн осіб (Радчук, О., 2016). Найбільш популярними для запланованої трудової міграції є розвинуті західні країни Європи, США та Канада, які змагаються за людський капітал з України, полегшуючи умови отримання робочої візи, вступ до закладів вищої освіти, надаючи стипендії і гранти талановитій українській молоді, що зумовлює необхідність створення умов для самореалізації молоді в Україні, формування стійкої національно-культурної ідентичності, розуміння своєї ролі у розбудові України.

3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКА

3.1. Формування національно-культурної ідентичності підлітків у сучасних умовах

Проблема національно-культурної ідентичності висвітлена у наукових джерелах, зокрема, у концепціях С. Гантінгтона, Е. Гелнера, А. Етціоні, Е. Сміта, Ю. Хамбермаса, К. Хюбнера проблема національно-культурної ідентичності розглядається у межах не-класичної раціональності та зводиться до усвідомлення народом себе спільнотою, відмінною від інших, визначення «феномену національності», «національного почуття». З точки зору Л. Гудкова, І. Дубов, А. Здравомислова, В. Ільїна, В. Кувалдіна, В. Ядова, національно-культурні ідентичність найбільш інтенсивно формується в умовах глобалізації, державотворення. Представники української діаспори Канади та США Н. Іриней, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, С. Ярмусь розглядали національно-культурну ідентичність з точки зору її збереження в іншокультурному середовищі.

До питання формування національно-культурної ідентичності зверталися філософи, психологи, педагоги. Внесок у філософське обґрунтування сутності національно-культурної ідентичності зроблено В. Андрущенком, В. Антоновичем, М. Драгомановим, В. Кременем, В. Малаховим, І. Огієнком, Г. Сковородою.

У психологічному дискурсі висвітлювалися різні сторони формування національно-культурної ідентичності, серед яких: проблеми патріотичного виховання, особистісної і національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних уявлень (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижева), конструювання ідентичності засобами рефлексії (Н. Висоцька), ідеї культурно-гуманістичної психології (О. Росинський), вчинкового осередку різних історико-культурних епох (В. Роменець).

У педагогіці окремі аспекти формування національно-культурної ідентичності досліджували Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, О. Захаренко, В. Євтух, Б. Ступарик. Авторське бачення

особливостей формування національно-культурної ідентичності представлено у дисертаційних дослідженнях С. Веселовського, І. Вільчинської, Г. Лозко, М. Обушного, Т. Потапчук.

Національно-культурна ідентичність підлітка виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.

Формування національно-культурної ідентичності підлітка проходить декілька етапів.

На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони».

На другому етапі формування національно-культурної ідентичності формуються уявлення про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлюються її основні характеристики.

Третій етап формування національно-культурної ідентичності з формуванням національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та повагою до інших етносів і культур, готовністю до діалогічної взаємодії.

Національно-культурна ідентичність є основою націєтворення і суспільного життя будь-якої держави.

Відповідно до цього, зміст виховання визначає його структуру, яка відображає: досвід і пріоритети людства, нації, особистості; основних вихователів (родину, педагогів), суб'єкти виховання, основного учасника формування національно-культурної ідентичності – дитину; соціальне і природне середовище; педагогічну діагностику; методику формування національно-культурної ідентичності; організацію процесу виховання, тобто спільні дії всіх учасників виховного процесу; практику виховання і самовиховання. Отже, зміст і структура виховання дають можливість визначити педагогічні умови, найбільш сприятливі для формування національно-культурної ідентичності підлітка.

Сучасна педагогічна література не визначає чітких меж підліткового віку, не існує єдиної думки щодо розподілу підлітків на

групи. Наприклад, О.Власкін виділяє такі три групи у підлітковому віці: перша – з 9 до 12 років; друга – з 13 до 15 років і третя – з 16 до 17 років, тоді як Б.Ліхачов окреслює передпідлітковий вік – з 8 до 11 років і безпосередньо підлітковий – з 11 до 14 років. Звернення до спеціальної літератури свідчить, що більшість вчених дотримуються точки зору, відповідно до якої підлітки поділяються на дві основні групи: молодших і старших підлітків, але й у цьому разі не спостерігається однастайності. Наприклад, А.Кравковський відносить до молодших підлітків дітей віком 11-12 років, а до старших – 12-14 років; В.Абраменко – відповідно 11-13 і 14-16 років; Т.Гурляєва – 12-14 і 14-18 років; Д.Ольшанський, О.Хромова – 11-12 і 13-15 років. На нашу думку, до молодших підлітків можна віднести дітей 10-12 та до старших – 13-15 років.

Підлітковий вік характеризується труднощами росту і соціального дозрівання. Так, молодші підлітки значною мірою прагнуть відмежуватися від усього підкреслено дитячого. «Намагання бути і вважатися дорослим – стрижнева особливість особистості підлітка, яка виражає його нову життєву позицію щодо людей, навколишнього світу, визначає зміст і спрямованість соціальної активності, систему прагнень, переживань» (Зайцева, З., 1991, 8).

У цьому ж віці у дітей спостерігається якісний стрибок у стилі мислення від конкретного до абстрактно-образного, що також створює сприятливі умови для формування національно-культурної ідентичності.

Дітей 10-12 років хвилює те, як їх сприймають ровесники, дорослі. Їх національні і культурні цінності, ідентифікація залежать, значною мірою, від загалу. Для підлітків пріоритетним є самовизначення, де національно-культурна ідентичність опирається на «коріння» родини, країни, народу та зв'язок з історичним минулим, знанням міфів, легенд, святинь, використанням української мови, поваги до українських символів.

Прояви іншої ідентичності чи реідентичності виступають одночасно і засобами самоствердження і протестом на непедагогічні дії дорослих. З'являється самокритичність і невдоволеність собою, бажання приміряти інший образ, побудувати життя за відмінними цінностями. Характерною рисою дітей цього віку є

прояв інтересу до особистих переживань, романтичних пригод, фантазування.

Дружба виступає найбільшою моральною цінністю у взаємостосунках дівчат з дівчатами, а хлопчиків з хлопчиками. Майбутнє сприймається ними у певній відірваності від реального сьогодення і найчастіше не впливає на мотивацію поведінки.

Дедалі більшого значення для них набувають моральні ідеали, втілені в конкретних людях, яким вони намагаються наслідувати. Однак робота над собою носить епізодичний несистематичний характер. Діти молодшого підліткового віку схильні часто міняти взірці, діти старшого підліткового віку проявляють інтерес до непересічних особистостей.

Діти цієї вікової категорії гостро реагують на оцінку їхніх вчинків батьками, педагогами, однолітками, близькими людьми. Для них важливо відчувати значимість власної родини, пишатися нею. Саме через завищені вимоги до батьків, гостру критичність підлітків у сім'ї можуть виникати конфлікти, ситуації непорозуміння. Потреба у самоствердженні і відчутті власної значимості разом з гіпертрофованим почуттям власної гідності виявляються у відстоюванні за будь-яких умов власної автономності і незалежності.

Діти цього віку можуть виступати у ролі борців за правду і справедливість, їх приваблює культ сили. В той же час, вони чуйно реагують на доброту, чуйність, проявляють вдячність. Л. Виготський так охарактеризував особливості розвитку дітей цього віку: «Ключ до психологічного розвитку підлітка у його інтересах, які формують нову систему рушійних сил, мотивів діяльності, визначають спрямованість особистості. Інтереси набуваються, змінюються, а разом з ними розширюється коло речей і форм діяльності, які раніше були нейтральними для дитини, а тепер, на стадії перехідного віку, стимулюють її поведінку»(Виготский, Л., 1984, с. 221).

Проблеми у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків на сьогоднішній день поглиблює і ряд чинників, що виникли на суспільному рівні і продовжують діяти на родинному, освітньому і особистісному рівнях. Сюди входять:

- -брак знань про свою сім'ю, її минуле, втрата зв'язку з великою родиною;
- – невідповідність педагогів і батьків до формування національно-культурної ідентичності у нових умовах збройного конфлікту та геополітичних змагань;
- – розмитість національно-культурної ідентичності у дорослих як наслідок перебування тривалий час під впливом колоніальної і постколоніальної політики;
- – мінливість та невизначеність національних інтересів та пріоритетів, розбіжності у розумінні майбутнього України;
- – переважаючий російськомовний контент у ЗМІ;
- – сфальшованість української історії, її перекручування;
- – обмежені знання досвіду з цієї проблеми формування національно-культурної ідентичності дітей та молоді інших країн;
- – суперечності у визначенні героїв України та тлумаченням їхньої діяльності, життєвих позицій в різних регіонах України;

У підлітків також можна виділити суперечність між їхнім уявленням про життя і самою життєвою реальністю, бажанням «бути» і «здаватись», що є причиною їхніх радикальних поглядів.

Таким чином, формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку має здійснюватися з опорою на їхні моральні запиту, вікові особливості, реальні умови та передовий педагогічний досвід.

3.2. Формування національно-культурної ідентичності підлітків на основі моральних цінностей

Формування у підлітків національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі вищих моральних цінностей. Невизначеність таких цінностей або їх конфлікт є індикатором глибоких кризових явищ у житті суспільства. В той же час виховання моральних цінностей у молоді є чинником здатним консолідувати усіх громадян довкола національних інтересів.

В якості базових моральних цінностей, що характеризують національно-культурну ідентичність особистості, рівень її вихо-

ваності, нами були визначені – СВОБОДА, ЛЮБОВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ГІДНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

Свобода є найважливішою моральною цінністю у житті як особистості, так і нації, без якої ставиться під сумнів саме існування. Особистість позбавлена свободи не має цілей і не бачить перспектив свого подальшого існування. Втрата свободи перетворює людину на засіб або спонукатиме до боротьби за свободу, навіть якщо її ціною буде життя. Нація без свободи також позбавлена можливості розвиватися, розчиняється в інших народах, поступово, втрачаючи мову, культуру, власну самоцінність.

Негативним чинником для свободи, на думку Е. Фромма, є авторитарне суспільство, яке намагається контролювати людину, змушуючи її зректися свободи, самостійності, скоритися сильній владі, водночас стає причиною деформацій у духовній сфері, викривлення потреб, деперсоналізації, відчуженості чи матеріальної зацікавленості у стосунках з іншими людьми.

Відповідальність і свобода нерозривні та виступають передумовою творчості людини, тоді як дисципліна, з погляду філософа, визначається певним видом рабства. Людина, що не творить позбавлена смислу життя. Завдяки свободі людина може творити і перетворювати дійсність через мистецтво, поезію, наукові відкриття з тим, щоб творити саму себе (власну свідомість, набуття істини).

На думку В. Кременя, навіть, у людини, яка не визнає свободи, у глибинах душі жевріє туга за свободою. «Свобода, як і будь-яка інша цінність, необхідна людині доти, поки вона не втратила своїх людських якостей. Йдеться про цінність будь-якої людини» (-Кремень, В., 2010, с.89). Таким чином, вчений підкреслює гуманістичну природу свободи як смисложиттєвої цінності.

Свобода є духовним стрижнем особистості і умовою її самодостатності, що спонукає підлітків боротися за свою автономію, розширення прав і сфери діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом життя, юнаки і підлітки прагнуть до самостійності та ініціативності. Важливо аби свобода дітей була спрямована на розширення своїх можливостей, відповідальності, здатність приймати рішення, а не на задоволення непомірних або імпульсивних бажань і потреб, що може призвести до свавілля. Свобода підлітків

обумовлена рівнем їхньої моральної самосвідомості. Осягаючи свободу у процесі свого життя школярі прагнуть самореалізації та самоствердження у тій діяльності, яка їм найбільше подобається. У стінах школи діти здобувають важливий досвід свободи вибору, шкільного самоврядування, що не може існувати без відповідальності.

Любов виступає основою національно-культурної ідентичності, стрижнем людського життя, критерієм востребуваності, визначаючи його сутність і сенс. Надзвичайної ваги любов набуває у кризові періоди життя особистості, визначаючи її життєвий вибір: самотворення чи саморуйнування. У підлітковому віці любов є життєвим пріоритетом, що визначає ідеали, цілі і духовні шування дітей цього віку.

Український психолог В. Рибалка наголошує на необхідності виховання любові особливо у наш час, коли спостерігається вихолощення, знецінення цього почуття в суспільстві, де утверджуються маргінальні цінності, а любов перетворюється на товар. З огляду на такі негативні явища, педагоги мають утверджувати у вихованцях таке почуття як животної сили людства, як любов.

На основі аналізу та узагальнення філософських, психологічних та педагогічних джерел ми виділяємо:

- – любов до себе спрямована на збереження власного життя і ствердження власної індивідуальності, здатності протистояти маніпулюванням чи прагненням якимось чином використовувати себе. Також любов до себе виявляється у піклуванні про себе і вмінні працювати над собою; у відповідальності за свої вчинки; у повазі до себе; саморозумінні; об'єктивній оцінці власних можливостей, здібностей і перспектив. Честь і гідність також є важливими складовими любові до себе. Любов до себе та егоїзм – несумісні, оскільки егоїст не цінує і не поважає себе, а, як правило, руйнує власне життя. Людина, яка любить себе, не руйнуватиме себе шкідливими звичками, не виявлятиме агресії, не вдаватиметься до суїциду;
- – любов до батьків (до дітей). Любов до дітей виступає умовою повноцінного виховання, розвитку і саморозвитку дитини в сім'ї, внутрішньою духовною потребою незалеж-

но від її віку, що має поєднуватися з розумною вимогливістю до неї. Синівська і дочірня любов базується на родинних почуттях і є відповіддю на тепле і дбайливе ставлення до дітей, піклування, виховання. Любов дітей до батьків визначає значущість батьківського авторитету, впливу особистого прикладу батьків на життєдіяльність підростаючого покоління;

- – гендерну любов являє собою складний комплекс людських переживань, стосунків, що формуються внаслідок притаманних людині потреб, облагороджених гуманістичною етикою та моральною культурою. Формами особистісних взаємин є кохання, шлюб, дружба, товариськість і приятельські стосунки. Любов утверджує унікальність і неповторність обранця, прийняття його таким як він є;
- – любов до Батьківщини, народу є важливою складовою світогляду і виявляються у патріотизмі, сформованості національної гідності, національно-культурної ідентичності, прив'язаності до своєї малої і великої Вітчизни.

Дитина потребує батьківської любові як необхідної умови її зростання, психічного комфорту, востребуваності і значущості. У тих випадках, коли в сім'ї є двоє і більше дітей, батьки намагаються прищепити змалку братерську чи сестринську любов. У підлітковому віці зростає інтерес до протилежної статі, а з ним і до гендерної любові. Відсутність любові чи втрата її є важким випробуванням для людини, що може мати негативні наслідки, як то: спроби суїциду, відмова від подальших планів, нехтування власною безпекою та благополуччям.

Справедливість наряду з гідністю, свободою є найбільш значущою моральною цінністю національно-культурної ідентифікації особистості, що виступає основною умовою і базовим принципом побудови суспільства, людських стосунків. Справедливість, яка бере свій початок у спільній діяльності та взаємодії людей базується на моралі того чи іншого суспільства, ставленні до людини, визнанні її прав і потреб. Уявлення про справедливість є результатом розвитку суспільства та його демократизації, осмислення людиною власного буття і свого місця в ньому, здатності

порівнювати минуле і теперішнє, співвідносити потреби, інтереси і прагнення, відстоювати свої права.

Уявлення про справедливість реалізуються через функції: пізнання (оцінка), регуляції (емоційний стан, поведінка), самоставлення (самооцінка і самоефективність).

За М. Тофтулом справедливістю є «порядок співжиття людей, який відповідає гуманістичним уявленням про природу і сутність людини та її невід'ємні права, про гармонійне узгодження потреб та інтересів особистості, суспільства й людства» (Тофтул, М., 2005, с. 53), що визначає відповідність між роллю індивіда у житті суспільства і його становищем, правами і обов'язками, діяльністю і винагородою, заслугами та визнанням, злочином і покаранням. На думку вченого, «проблема справедливості в її моральному сенсі виникає тоді, коли індивід замислюється, чи повинен він дотримуватися вимог моралі в умовах, коли інші люди часто нехтують ними, і наскільки це справедливо» (Тофтул, М., 2005, с. 53). У цьому сенсі справедливість протистоїть свавіллю, моральній кривді, зазіханням духовні і моральні цінності. Філософ звертає увагу на той факт, що в умовах свавільного використання заохочення і покарання, справедливість не має місця. Несправедливістю є також і зрада.

Переживання справедливості носить індивідуальний, груповий і суспільний характер, що зумовлюється гостротою конфлікту між «справедливо-для-мене» та «справедливо-для-всіх»

Гідність людини є смисложиттєвою цінністю, оскільки кожна людина є повноправним членом суспільства, бере активну участь у розбудові країни, користується всіма правами і свободами, а отже має право на захист і визнання своєї гідності, що знайшло відображення у міжнародному та українському законодавстві. Так, у Конституції України від 1996 року зазначено:

«Стаття 28. Кожен має право на повагу його гідності»;

«Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість» (Конституція України, 1996, с.12).

Гідність – ставлення людини до самої себе як особистості, що гідна беззаперечної поваги. Почуття гідності є важливою моральною якістю, за якої людина чинить так, як належить її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. Людина, яка во-

лоді такою важливою моральною якістю усвідомлює власну цінність для інших людей, для суспільства, незалежно від соціального статусу, багатства, професії, національності. Почуття власної гідності і повага до себе – це те, що найбільше підносить людину, сприяє самореалізації, творчому самовиявленню. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, осмислена гордість за себе. Але людина має поважати не тільки свою гідність, але й гідність інших людей. Гідна людина веде себе гідно – не принижується сама і не принижує інших. Гідна людина чинить гуманно і справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить і не може оцінити. Ніколи не зробить комусь боляче, не стане брехати, інтригувати проти інших, не бажаючи зраджувати людське у собі. Також почуття власної гідності нерозривно пов'язане з усвідомленням своїх прав і обов'язків нарівні сім'ї, суспільства, громадянською позицією.

Гідність є результатом виховання сім'ї і школи і включає правовий аспект (Я-людина), корпоративний (Я – учень), сімейний (Я – нащадок і продовження славного роду), гуманістичний (Я – гуманіст), національний, етнічний (Я – українець), суспільний (Я – творець себе і держави), планетарний (Я – представник людства).

Наступною цінністю є відповідальність. Суть відповідальності полягає не лише в завданні, яке людина має виконати, не у вчинку, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед у тих діях, які вона могла б здійснити.

Відповідальність є усвідомленою свободою конкретної особистості у прийнятті моральних рішень, виборі цілей та адекватних засобів їх досягнення. Відповідальність ні в якому випадку не суперечить особистій свободі, вона є логічним її виявом, детермінантою діяльності та поведінки, що визначає життєдіяльність та поведінку особистості, її життя у соціуму.

Вивчаючи проблеми виховання відповідальності як цінності, К. Абульханова-Славська виділяє два основних критерії прийняття відповідальності. По-перше, як узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто виявлення ініціативи як виходу за межі необхідного. По-друге, як здійснення необхід-

ності своїми силами, самостійно і відповідно до вимог, висунутих самому до себе (Абульханова-Славская, К., 1985).

Проблеми виховання відповідальності ґрунтовно досліджено К. Муздыбаєвим, який у монографії «Психологія відповідальності» вирізняє п'ять напрямів розвитку відповідальності: 1) від колективної до індивідуальної; 2) від зовнішньої до внутрішньої (усвідомленої, особистісної); 3) від ретроспективного плану до перспективного (відповідальність не тільки за минуле, але й за майбутнє); 4) зміна у часі самого суб'єкта відповідальності; 5) зміна інстанції: від відповідальності перед дорослими до її інтеріоризації, коли совість стає головним регулятором відповідальної поведінки (Муздыбаєв, К., 1983).

На засадах проаналізованих та узагальнених теоретичних праць широкого загалу вчених різних наукових галузей, М. Савчиним було виділено чотири основні сфери прояву відповідальної поведінки особистості:

- 1) у системі «Я-інші»;
- 2) життєвиявлення та самоствердження «Я» (праця, пізнання, матеріальне життя);
- 3) інші особи і групи (діти, родичі, сім'я інші);
- 4) функціонування, становлення і саморозвиток «Я» (Савчин, М., 1997).

Відповідальність відображає не лише ставлення до інших, а й до себе і характеризує самовідповідальність. Зв'язок та взаємозалежність відповідальності та самовідповідальності розкривається у працях І. Беха, А. Макаренка, В. Сухомлинського”.

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський розглядав відповідальність у контексті «підкування людини про людину»(Сухомлинський, В., 1977, с. 412), як здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх. З цього приводу він писав, що це є серцевиною людини, її стовповим коренем, від якого все залежить і все починається, є обов'язок, усвідомлення і переживання людською особою свого обов'язку перед Вітчизною, перед пам'яттю і моральними цінностями народу, перед іншою людиною – її долею, радощами, щастям, життям, народженням і смертю. Обов'язок – це моральна основа, моральна серцевина,

від якої залежить те, чого ми чекаємо від вихованця, його готовність і вміння робити добро людям.

«Гуманістична етика виходить з того, що кожна людина несе відповідальність за свої вчинки. Ідеальні відносини між людьми ґрунтуються на взаємному визнанні того, що кожна людина – творець свого власного життя. Кожний цінить суб'єктивний світ іншого і свій. Такі емоції, як біль, конфлікт, провина та інші становлять внутрішній досвід людини і тому так само мають сприйматися доброзичливо. Кожна людина живе лише зараз «тут – і – тепер», і саме вона суттєва для буття» (Білозерська, С., 2004, с. 42).

За В. Тернопільською, у вихованні відповідальності слід зважати на структурні компоненти цієї якості. Зокрема, когнітивний компонент передбачає розуміння особистістю самого предмету відповідальності, розширення і поглиблення знань про норми і правила відповідальної поведінки, зобов'язання на рівні соціуму груп, а також індивідуальної необхідності. Також когнітивний компонент містить спеціальні знання про шляхи реалізації відповідальності взагалі та про способи спілкування і взаємодії з іншими людьми.

Тоді як практичний компонент у структурі відповідальності репрезентує свідомо регульовану поведінку на основі особистісно значущих норм, правил, дисципліни, вміння організовувати свою діяльність, працювати. Він також визначає уміння брати відповідальність на себе: виявляти ініціативу та творчість, приймати обґрунтовані адекватні рішення у складних ситуаціях, відповідати за результати власної діяльності, доводити розпочату справу до логічного завершення і досягати при цьому високої результативності та якості роботи.

Відтак, цілком справедливо В. Тернопільська визначає відповідальність як «усвідомлення того, що ви завжди перебуваєте у стані готовності нести відповідальність перед собою за те, як ви сприймаєте життєві ситуації, що думаєте і відчуваєте, як реагуєте на обставини і на наслідки своїх дій» (Тернопільська, В., 2008, с. 93–94).

Виховання національно-культурної ідентичності, що опирається на моральні цінності сприятиме формуванню національного

духу у підростаючого покоління, упровадженню націокультурної парадигми виховання і освіти, доланню національного нігілізму, зміцненню позиції української мови в Україні, формуванню шанобливого ставлення до національних символів, формуванню національної свідомості і самосвідомості.

Метою формування національно-культурної ідентичності є становлення громадянина-патріота України, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, а також є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, готовий боронити, розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, державу.

Водночас, формування національно-культурної ідентичності передбачає становлення таких важливих якостей як ціннісне ставлення до Батьківщини і її культури, справедливість, національну гідність, повагу і любов до своїх батьків, родини.

4. ЗМІСТОВЕ І МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ

4.1. Особистісно орієнтована технологія формування національно-культурної ідентичної у підлітків

Питання формування національно-культурної ідентичності підлітків набуває значущості в умовах загрози цілісності України, соціальної і економічної нестабільності, що загострює роль кожного у житті країни, усвідомлення себе як творця власного майбутнього і майбутнього країни, вибір життєвої мети та засобів для її досягнення.

Наукові підходи до розроблення особистісно орієнтованих технологій формування національно-культурної ідентичності підлітків у сучасних умовах представлені в дослідженнях І. Беха, В. Білоусової, М. Боришевського, С. Гончаренка, Г. Данилової, О. Кононко, А. Нісімчук, Т. Поніманської, О. Ростовцевої, Г. Селевко, Г. Сороки, О. Столяренко, Ю. Стежка, Ю. Танюхіна, Т. Шангірей, І. Шевчука та інших.

Серед більшості авторів немає єдиного розуміння значення терміна технологія. Слово «технологія» походить від грецьких слів *techné* – мистецтво, майстерність і *logos* – вчення. В. Питюков, стверджує, що «слово «технологія» стосовно виховання увійшло в лексикон педагогічної науки тоді, коли увага фахівців звернулася до мистецтва впливу на особистість дитини». У тлумачному словнику дається визначення технології як сукупності прийомів, застосовуваних у якій-небудь справі, майстерності, мистецтві.

Термін «технологія виховання», який вперше застосував А. Макаренко, за визначенням І. Трухіна означає систему методів, прийомів та форм виховання, а також знання про ці педагогічні засоби. Технологія виховання є частиною загальної педагогічної технології, яка включає також систему засобів навчальної діяльності.

Спираючись на науковий доробок, А. Нісімчука, О. Падалка, О. Шпака, технологію виховання розглядають як науково обґрун-

товану систему педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання (А. Нісімчука, О. Падалка, & О. Шпака, 2000).

Сьогодні важливо здійснити поглиблення теоретико-методологічних засад формування національно-культурної ідентичності підлітків, продовжити розробку та апробацію особистісно орієнтованих технологій.

Ідею особистісно орієнтованого виховання описує в своїй науковій праці І. Бех., яка втілює демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування та розвитку особистості. Сьогодні наука звертає свій погляд на кожну окрему дитину, на розвиток особистості, її найкращих рис і талантів, так як кожна особистість є носієм ціннісної системи. «Особисті цінності не повинні бути замкненими у внутрішньому світі людини, а бути тими засобами, за допомогою яких цей світ стає відкритим для іншої людини і до того, що її оточує» – І. Бех. Вчений обґрунтував психолого-педагогічні умови, які є основою реалізації особистісно орієнтованого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. В першу чергу – це «формування у суб'єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість», «культивування у вихованні цінності іншої людини», «культивування у вихованні досвіду свободи приймати особисті рішення».

У контексті зазначеного інтерес викликає визначення поняття «виховна технологія». «Під виховною технологією розумітимемо систему теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня вихованості особистості.

Тож виховна технологія – це особливий жанр переконуючої педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Вона принципово заперечує рівень абстрактних умоглядних побудов – суджень, які часто використовуються у виховному процесі. Такі побудови декларують верховні духовні істини, на які має орієнтуватися вихованець у своєму особистісному зростанні. Умоглядність цих верховних духовних суджень пояснюється їх апеляцією до сенсу життя людини, її місця у світоіснуванні» (Бех, І. 2014).

Без сумніву, особливо цінним у науковому доробку К. Чорної є визначення й обґрунтування технології виховання підростаючого покоління – це не застигла, обмежена жорсткими рамками модель виховного процесу. Вихід на технологічний рівень проектування виховного процесу робить педагога високо професійним спеціалістом, розкріпає його, виступає альтернативою формалізму, значно підсилює роль самого вихованця, розкриває нові горизонти розвитку творчості. Під технологією виховання варто розуміти деяку технологічну оболонку – простір, в якому комфортно і учителю, і вихованцеві.

Яскравим прикладом повного розуміння сутності окресленого феномену є погляд С. Мартиненко та Л. Хоружої. На їх думку, технологія виховання – це система створення належних умов виховання, комплексного застосування методів і прийомів впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, рівня вихованості, що гарантує одержання передбаченого результату.

Окрім зазначеного, варто згадати ще й те, що співробітники Інституту проблем виховання Н. Миропольська, О. Комаровська, К. Чорна під керівництвом академіка І. Бега, уточнили поняття виховної технології. Вони вважають, що виховна технологія – це теоретично обґрунтована система глибоких знань психології вихованця й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та педагогічно адекватних умов виховної діяльності, яка забезпечує підвищення рівня вихованості особистості.

Для створення та реалізації виховної технології використовується алгоритм управління, який охоплює кілька етапів: орієнтування (формування уявлення про виховну мету); виконання (реалізації методів, прийомів і засобів виховання в передбаченій послідовності); контролю і коригування. Очевидно, що результативність технологій виховання залежить від чіткої постановки мети, завдань та визначення педагогічно доцільних принципів виховання.

Формування національно-культурної ідентичності підлітків здійснюють у процесі навчання та виховання у загальноосвітній школі та за її межами. На переконання А. Бодальова, однією з

умов ефективного виховання є створення особливого науково-організованого соціуму, що вирізняється від звичайного середовища вищими за змістом та інтенсивністю характеристик спільної діяльності та спілкування, емоційно й інтелектуально насиченою атмосферою співпраці й творення (Бодальов, А., 1993).

Окремих завданням створення виховної технології виступає оптимальний вибір методів, прийомів і засобів виховної взаємодії. Саме вони визначають специфіку кожної з них і повинні відображати існуючі умови педагогічної діяльності, особистісні особливості педагога та його педагогічний досвід. Можна зробити висновок про достатню складність виховної технології. Виховна технологія передбачає певну програму діяльності. Для її вибору або розробки педагогу необхідно знати: індивідуальні особливості школярів; педагогічну мету, до якої прагне педагог у процесі виховання; умови реалізації технології; можливі форми і методи реалізації виховної технології; власні можливості досягнення мети; термін, за який повинні відбутися ті чи інші особистісні зміни вихованця.

Свою виховну технологію педагог реалізує через індивідуальну методику. Технологія може бути одна, однак методик її практичного застосування – багато. Будь-яка технологія передбачає чітку логіку й послідовність операцій, виконання яких гарантує високоякісний кінцевий продукт.

Розробка особистісно орієнтованих технологій виховання пов'язана зі складнощами. Адже:

- виховання має цілісний характер, тому його важко розбити на операції, крок за кроком формувати особистісні якості;
- виховний вплив здійснюється не послідовно або паралельно, а комплексно;
- у вихованні провідну роль відіграє особистість вихователя, рівень його педагогічної майстерності;
- технологія виховання не може існувати без творчого підходу, який має органічно поєднуватися з чітко запланованою програмою дій.

Окрім того, цілком логічним бачиться те, що особистісно орієнтовані технології реалізуються в процесі виховання, що складається з послідовно виконуваних виховних заходів. Вони являють

собою органічну частину цілісного виховного процесу. Особистісно орієнтована технологія поєднувала тренінгову квестову роботу.

Організація та проведення тренінгу ставили за мету розвиток об'єктивного оцінювання власних можливостей, позитивне самоствавлення, саморозвиток, самовдосконалення. Нами був розроблений тренінг для підлітків «Я – українець, ми – українці», спрямований на формування національно-культурної ідентичності, що дозволило підліткам краще пізнати себе та інших. Тренінгову роботу ми не зводили лише до розвитку когнітивного компоненту (навчання), завдяки якому у кожного учня формувалося адекватне розуміння самого себе, здійснювалась корекція самооцінки, а й спрямовували на формування відповідних моральних умінь і навичок, що сприяло покращенню міжособистісної взаємодії, залученню дітей до гуманістично орієнтованої діяльності. У ході тренінгу піднімалися проблеми національної ідентичності та реідентичності, громадянської позиції, толерантності, міжкультурної взаємодії, патріотизму, розв'язання міжетнічних конфліктів, розвитку сприятливого мовного середовища, створення єдиного українського контенту.

Важливим було те, що під час тренінгу діти не отримували готових знань, а здобували їх самостійно, власною активною діяльністю.

Тренінг, як правило, проводив тренер (вчитель), котрий організував спілкування з дітьми «на рівних». Тренер мав обов'язково володіти інформацією щодо теми тренінгу; знати методiku проведення тренінгових занять; вміти працювати з аудиторією і володіти методикою виховання. Проведення тренінгу здійснювалося за визначеною структурою, і складалося зі вступної, основної та заключної частин. Завданням вступної частини було створення сприятливого психологічного простору; вироблення, прийняття засвоєння правил роботи групи; налагодження прямого та зворотного зв'язків «учасник-група» та «група-учасник»; створення ситуації рефлексії.

Усвідомлення виховного потенціалу інноваційних форм і методів спонукало до розроблення квесту з формування національно-культурної ідентичності. У дітей підліткового віку актив-

но формується світогляд, Я-концепція, моральні цінності. Усе це зумовлює необхідність формування національно-культурної ідентичності учнів, які у недалекому майбутньому, творитимуть історію України. Важливо, аби вони не лише любили Україну, а й прагнули працювати на її благо, відчували себе українцями, послуговувалися українською мовою, зберігали традиції, вивчали історію свого народу, розвивали українську культуру. Сучасні дослідники І. Сокол, М. Кадемія, Н. Кононець, О. Ільченко, О. Мішагіна звертають увагу на виховний потенціал квестів та їх активне впровадження в освітній процес.

Квест є популярною ігровою формою серед дітей і учнівської молоді. Він цікавить, передусім, підлітків, які прагнуть справжніх пригод. Квести володіють неабияким творчим потенціалом, їх можуть створювати на основі історичного, героїчного, пригодницького минулого чи футуристичного бачення, на базі комп'ютерної гри, літературного твору, або вони можуть бути класичними, тобто з використанням карт, листів і ключів. Мета квестів – «розшифрування» чи розгадка певних місць на окремій території (школа, музей, вулиця, місто, подвір'я), де діти мають виконати певні дії та одержати підказку (інструкцію, код) до виконання наступного завдання. У такому «зашифрованому» місці гравці знаходять іншу підказку, відтак пошуки продовжуються. Отже, квест – це відгадування непростих і несподіваних загадок (завдань), які стосуються різних сторін українського народу, його духовних і матеріальних цінностей. Гра передбачає швидке і якісне виконання певних завдань і досягнення кінцевої цілі, у результаті чого команда отримує приз. Квести належать до інтерактивних розвивальних ігор, є надзвичайно цікавими для підлітків, оскільки активізують їхні знання, вміння і навички. Спочатку термін «квест» використовували в назві комп'ютерних ігор, розроблених компанією Sierra On-Line: King's Quest, Space Quest, Police Quest. Пізніше квестом почали називати активні екстремальні та інтелектуальні ігри. У 90-х роках минулого століття в більшості країн світу грали у квести–головоломки. У 1995 році викладач університету Сан-Дієго Берні Додж запропонував модель веб-квесту як метод для найвдалішого використання Інтернет ресурсів на уроках. Він виділив 12 видів завдань для веб-квестів: переказ, планування та

проектування, самопізнання, компіляція, творче завдання, аналітична задача, детектив, головоломка, таємнича історія, досягнення консенсусу, оцінка, журналістське розслідування, переконання, наукові дослідження, які лежать в основі сучасних квестів (Мішагіна, О.).

Перші організовані квести в Україні відбулися в Києві у 2002 році. Сутність гри було пов'язано з популярними світовими творами Агати Крісті. З роками такий жанр полюбили в усьому світі, а нині ці ігри стали ще й комп'ютерними.

Ключем до розуміння поняття «quest» в англійській мові є «шукати щось, виконувати завдання». Отже, квест розуміють як пошук відповідей, пригод. Зазвичай, квест – це аматорське інтелектуально-спортивне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями, виконуючи їх вони можуть продемонструвати особисту кмітливість, уміння вибудовувати логічні ланцюжки, репрезентувати свої здібності та винахідливість. Під час гри команди вирішують логічні завдання, здійснюють пошук на місцевості, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення і підказки. Після завершення чергового завдання команди переходять до виконання наступного. Перемагає команда, яка виконала всі завдання швидше за інших.

Щоб досягти своєї мети, гравці мають уміти виявляти командний дух, співпрацювати один із одним, дослухатися до думки товаришів, правильно вивчати надану інформацію, розмежовувати головне і другорядне.

Під час гри учасники пізнають у собі щось нове і це супроводжують яскраві емоції та враження. У квесторів (учасників квесту) гра сприяє розвитку активності, амбіційності, комунікабельності, креативності, розвитку мислення, допомагає долати проблеми та труднощі, вчить застосовувати свої знання на практиці у нестандартних ситуаціях, тобто актуалізувати знання та мислити логічно.

Квест-гра має не лише задану тему і мету, а й певний алгоритм, розподілення ролей, використання доступних ресурсів відповідно до різновиду квесту. Участь у них можуть брати за попередньою заявкою як індивідуальні особи, так і команди. Кількість

етапів квесту має бути від 5 до 10; кількість осіб у команді – від 4 до 10; тривалість – 1,5–3 години.

Структура та етапи проведення квестів:

1. Організаційно-підготовчий етап:

- визначення навчальних потреб учнів;
- визначення теми, мети та типу квесту;
- формулювання сюжету і завдань;
- опис головних ролей учасників (для веб-квесту за типом «методом проектів»);
- складання плану роботи;
- визначення термінів реалізації квесту;
- розроблення і створення додаткових необхідних документів (пам'ятки, рекомендації, інструкції, шаблони тощо);
- розроблення вхідної та вихідної анкет (визначення потреб учнів, знань з обраної теми, отриманих знань, саморефлексія тощо);
- розроблення критеріїв оцінювання діяльності учнів;
- підготовка списку інформаційних джерел;
- підготовка та заповнення платформи для реалізації квесту.

2. Етап реалізації:

- ознайомлення учнів із сюжетом, основними запитаннями, організаційними моментами, інструкціями (пам'ятками) до завдань;
- проведення та аналіз вхідної анкети;
- коригування сюжету і завдань квесту на основі вхідної анкети (у разі необхідності);
- об'єднання учнів у групи (за необхідністю) і розподіл завдань між ними;
- ознайомлення учнів із критеріями оцінювання та вимогами щодо оформлення творчих завдань;
- проведення консультацій з учнями на етапі реалізації квесту;
- супровід проходження учнями квесту;
- перевірка та оцінювання проміжних етапів.

3. Заключний етап:

- оцінювання діяльності учнів за розробленими критеріями;
- представлення результату діяльності учнів;
- проведення та аналіз вихідної анкети;

- формулювання висновків;
- нагородження переможців.

4. Підбиття підсумків

- аналіз досвіду, отриманого учасниками квесту (рефлексія).

Типізація квестів:

1. **Реальний квест.** На першому плані в такій грі – це повне занурення в атмосферу квесту. Декорації, сюжет, персонажі та інші елементи кімнати пов'язані між собою вєдино. У такій грі важливо пережити весь сюжет від початку і до кінця. Зазвичай, тут потрібно виконати головну місію: врятувати людство, знайти скарб, здійснити подорож машиною часу, винаходи в лабораторії, розслідування, пошуки доказів та документів, розвідування та конспірація і т. д.

2. **Веб-квест** є досить не простим пошуком інформації в мережі. Учасники веб-квесту вчать використовувати інформаційний простір Інтернету та хмарні технології для розширення пізнавально-творчої сфери, виконання проекту, пошуку відповідей на проблемні запитання.

3. **Персональний квест**, переважно присвячують видатній особистості та пов'язаними з її життям та творчою діяльністю місяцям. Такі квести, зазвичай, присвячено визначним ювілеям чи важливим датам та мають на меті викликати інтерес до життя та творчої спадщини видатної особистості

4. **Сіті-квест** – розважальна гра на місцевості з елементами міського орієнтування, під час якої учасники вирішують неординарні інтелектуальні завдання, досліджують історичне минуле, національно-культурні особливості, архітектуру, пам'ятки міста, села, країни.

5. **Ескейп рум.** У цій грі головною метою є пошук виходу з кімнати або відразу декількох виходів. На виконання цього завдання передбачають певний час. Вибратися гравцям допоможуть випадкові предмети, відповіді на загадки, вирішення завдань, розгадування головоломок. Зазвичай такого роду ігри відрізняються підвищеним детективним, пригодницьким сюжетом.

6. **Екшн-квест** передбачає не лише вирішення завдання, загадок, головоломок, швидке прийняття рішення, а й фізичні вправи (спортивні). Прикладом може слугувати «Козак-квест».

7. **Квест-перформанс**. Це гра, яка побудована у вигляді театральної дії за участю гравців. Вона передбачає наявність ігрово-го приміщення, завдань, декорацій, участь професійних акторів, які можуть або допомогти вибратися, або навпаки – зашкодити.

8. **Хоррор (жахли) квест** – це найоригінальніша і найяскравіша квест-гра. Під час її проведення учасники отримують гострі відчуття і адреналін, тобто, справжній фільм жахів гравцям гарантований. Будь-яка дія може вплинути на результат гри. У ній можна зустріти все: віртуальні світи, напад монстрів або інші жахливі елементи сюжету.

9. **Морфеус-квест**. Ця гра відрізняється від інших, оскільки гравцям зав'яжуть очі, і тому вони будуть покладатися тільки на свої органи чуття (слух, нюх і дотик). Завдяки уяві діти перенесуться в абсолютно різні світи або навіть планети. Допомогати їм протягом гри будуть спеціально навчені люди, які допоможуть орієнтуватися в просторі.

Методику проведення квесту обумовлено чітко заданими параметрами або варіантами вибору для учасників (квесторів). Квест проводять за планом, відповідно якого допуск до кожного наступного етапу гри потребує розв'язання головоломок, загадок, логічних завдань, що стосуються загальної тематики гри. Педагог і учасники мають зважати на регламентовану кількість часу для обговорення.

Проблемні завдання, які ставляться у квесті, розвивають дослідницькі навички – аналіз випадкових, з першого погляду, відомостей, збір різних, дещо абсурдних як видається, даних.

Важливим є залучення всіх учасників, оскільки думку кожного враховують, навіть, якщо це тільки «рух у невідоме», висловлювання ідей, виконання певних практичних завдань. Акцентують увагу на використанні міжпредметних зв'язків, застосуванні знань у новій ситуації, що забезпечує розвиток різних компетенцій учасників.

Отже, основна ідея квесту – емоційне переживання подій та використання знань з метою їх нестандартного застосування та розвитку нових навичок і компетенцій.

Зазначимо, упровадження квесту сприяє активізації інтелектуальної діяльності (аналіз, синтез, порівняння, систематизація

тощо) шляхом створення спеціальних умов для виконання завдань, які потребують максимальних зусиль для їх вирішення; візуалізації матеріалу засобами наочності (реальних предметів, макетів, моделей, зображень кінофрагментів, фотографій, малюнків, умовних графічних знаків, символіки); формуванню командних якостей та стійких спільних інтересів в умовах необхідності прийняття швидких і адекватних рішень; розвитку моральних якостей, таких, як відповідальність, лідерство, дружба, взаємодопомога і взаємодопомога.

Перевагами використання квесту у виховній практиці закладах освіти є:

- партнерська та командна взаємодія школярів, готовність підтримати один одного, прийняти швидкі рішення, працювати на спільний результат;
- виявлення прихованих якостей і здібностей учнів, потенційних лідерів, інтелектуалів, учнів-логістів, які вміють прорахувати на декілька кроків вперед;
- розвиток логічного і креативного мислення, інтуїції, вміння швидко орієнтуватися у ситуації та відшукати вихід з неї, знаходити спільну мову з різними людьми;
- занурення учнів у конкретну історичну епоху, певні обставини, оскільки всі сценарії мають тематичний характер;
- пошук аналогій та асоціацій між явищами і подіями;
- актуалізація інформації.

Проходження усіх етапів квесту дає змогу спільно пережити позитивні емоції, відчути себе частиною українського народу, спільноти, команди, потрібним іншим, це психологічно зближує учнів, налаштовує на позитив і дружбу між дітьми, сприяє розвитку комунікабельності, виховання любові до української культури, історії, мови і традицій. Доведено, що квести забезпечують не лише гартування дітей, а й розвиток ерудиції, логічного мислення, пам'яті, уваги, спостережливості.

Під час проходження квесту діти мають можливість більше спілкуватися, висловлювати власну думку. У них розвивається самостійність і самодостатність, вміння активно використовувати у житті набуті навички і компетенції.

Отже, особистісно орієнтована технологія формування національно-культурної ідентичності підлітків у закладах загальної освіти здатна забезпечити у сучасних умовах ефективність підготовки усіх суб'єктів виховного процесу до активної взаємодії.

4.2. Організація позакласної діяльності з формування національно-культурної ідентичності підлітків

Позакласна діяльність відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні національно-культурної ідентичності у підлітків, значною мірою тому, що її метою є задоволення моральних потреб і запитів дітей, розкриття їхніх здібностей, нахилів, сутнісних сил у неформальній обстановці.

До переваг позакласної діяльності можна віднести її добровільність, творчу орієнтованість, соціальну спрямованість, відповідність віковим інтересам і бажанням школярів, можливість проявити ініціативу, самостійність та самодіяльність.

Ефективність позакласної діяльності значною мірою залежить від підготовленості класного керівника, його організаторських здібностей, уміння зацікавити і згуртувати учнів у досягненні виховної мети.

Організація позакласної діяльності для школярів основної і старшої ланки школи є багатоаспектною та характеризує не лише певне поле діяльності, реалізацію різних виховних завдань, а й якість, що зумовлює пошуки нових, відповідних сучасним вимогам, змісту, форм і методів виховної діяльності.

У педагогічній діяльності зміст втілювався у конкретній організації виховного процесу експериментальних шкіл, які брали участь у формувальному етапі експерименту.

Ми виходили з того, що позакласна діяльність спрямована на розширення світогляду особистості школяра, закріплення і поглиблення етичних знань про історію українського народу, національні і культурні цінності, формування життєвих компетентностей, відповідних практичних умінь і навичок, здатності самостійно вирішувати поставлені перед собою завдання, ставити мету та досягати її, долати внутрішні протиріччя та труднощі, бути самодостатньою особистістю.

Процес формування національно-культурної ідентичності був спрямований на:

- формування у школярів інтересу і позитивного ставлення до української культури, історії, мови, доброзичливого ставлення до людей інших національностей; бажання жити і працювати в Україні;
- ототожнення себе з українським народом і нацією, шанобливого ставлення до українських традицій і звичаїв, етикету;
- розвиток у школярів основної школи таких моральних якостей, як свобода, любов, гідність, відповідальність і справедливість;
- формування у дітей толерантної поведінки, навичок партнерства, колективної взаємодії, дружби;
- розвиток у школярів емоційного інтелекту та моральних потреб через ознайомлення та безпосередню участь у різних видах діяльності;
- формування у дітей бажання та позитивної мотивації до розвитку власної національної самосвідомості, рефлексії, вироблення власних моральних цінностей;
- стимулювання до розширення знань про себе, про свою родину, родовід, місто, село, Україну.

З метою поліпшення формування національно-культурної ідентичності у підлітків ми використовували різні форми позакласної виховної діяльності.

Водночас, форми виховної роботи забезпечували реалізацію змісту, що відповідав би визначеним нами педагогічним умовам. Вибір форм виховної роботи з формування національно-культурної ідентичності у підлітків у позакласній діяльності зумовлювався, зокрема, кількістю вихованців. За кількістю охоплених процесом виховання школярів форми поділяються на індивідуальні, мікрогрупові, групові (колективні) і масові.

У процесі дослідно-експериментальної роботи свою ефективність підтвердили індивідуальні форми роботи, які сприяли розумінню вихованцями себе як представників українського народу, нащадками історії, матеріальної і духовної спадщини українського народу, розкриттю індивідуальності особистості учня, реалізації сутнісних сил, задоволенню моральних потреб.

Індивідуальні форми роботи використовувалися на формувальному етапі дослідження з метою формування у школярів позитивної Я-концепції, національно-культурної ідентифікації, позитивного самосприйняття, об'єктивної самооцінки та розвитку моральних якостей та особистісного потенціалу. Така робота допомагала педагогу краще пізнати і розкрити індивідуальність вихованців, їхні здібності і нахили, спрямовувати їхній розвиток, тоді як сам учень мав нагоду отримати кваліфіковану консультацію, конфіденційну пораду педагога з тих питань чи проблем, які його хвилювали. Обираючи індивідуальні форми роботи вчителі мали виявляти інтерес до дитини, володіти діагностувальними і виховними методиками, розуміти дитину у тій ситуації, в якій вона опинилась, проявляти педагогічний такт та спілкуватися з дитиною на суб'єкт-суб'єктному рівні (Кремень, В. (Ред.), 2008, с. 967). Практика показала, що індивідуальна робота з підлітками неможлива без скоординованих дій учителів, батьків і учнів як суб'єктів виховного процесу, що досягається за умови постійних контактів та довіри один до одного, обміну думками та життєвим досвідом.

Перевіреними й ефективними формами індивідуальної роботи у формуванні національно-культурної ідентичності були індивідуальні бесіди, консультації, педагогічне спостереження, робота над проектом, підготовка до виховних заходів, конкурсів, що давало змогу враховувати індивідуальні і вікові особливості вихованців, життєві обставини з метою оптимізації виховного процесу.

Використана нами робота у мікрогрупах об'єднувала дітей за інтересами, що сприяло діалогічному спілкуванню на паритетній основі. Мікрогрупові форми роботи ґрунтувалися на активній взаємодії дітей між собою та партнерстві усіх учасників виховного процесу. Це привчало дітей до роботи у команді, сприяло формуванню командного духу, почуття ліктя товариша. Водночас, робота у мікрогрупах активізувала процеси критичного і креативного мислення, самоосвіти і самовиховання школярів, сприяла корекції цілей та засобів, урахуванню своїх інтересів та інших людей. Мікрогрупова діяльність підтвердила свою доцільність у пошуковій, проектній і творчій діяльності.

Використання групових (колективних) форм роботи давало змогу педагогам спілкуватися одразу з усім класом, спостерігати за поведінкою дітей та їхнім спілкуванням, ставленням до життя, умінням вирішувати проблеми, які виникають, розумінням та узгодженням дітьми індивідуальних й колективних цілей. Групові форми роботи показували, як в реальному житті діти розуміють та виявляють гідність, свободу, любов, відповідальність, справедливість.

У своїй дослідно-експериментальній роботі ми використовували такі форми групової роботи як виховні години, тренінгові заняття, етичні і сократівські бесіди, міні-дискусії і дискусії, брейн-ринги, обговорення, читацькі конференції, гуртки, клуби, тощо. Перевагою групових форм роботи є порівняно невелика кількість учнів, партнерська взаємодія, наявність спільних інтересів і цілей. Групові форми роботи спонукали дітей до ініціативності, активності, сприяли розширенню і поглибленню світогляду, більш глибокому розумінню один одного, встановленню дружніх стосунків з однолітками.

У своїй роботі ми також використовували і масові форми, як прості (з використанням одного методу), так і комплексні (з поєднанням різних методів і засобів) в залежності від виховних цілей і задач.

У дослідно-експериментальній роботі нами використовувались різні групи методів:

- вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння);
- інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення);
- рефлексивні (рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу);
- ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри);
- практичні (КТС, проекти, творчі справи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми);
- наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо – , відео-, Інтернет – матеріали, ЗМІ);
- арт-методи.

Спосіб організації кожного виду діяльності потребував творчого підходу з боку педагога. При цьому слід враховувати, що

одні і ті самі форми можуть стосуватися різних напрямів діяльності школярів.

Порівняння ефективності різних форм свідчить, що у педагогічній практиці найбільш ефективними є індивідуальні і мікрогрупові форми завдяки можливості оперативно змінювати педагогічну тактику за зміни умов чи обставин в яких перебуває дитина.

Ефективними на формувальному етапі дослідження виявилися активні та інтерактивні форми і методи роботи. Якщо активні форми і методи використовувалися здебільшого з метою активізації виховної діяльності, то інтерактивні – ґрунтувалися на суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників виховного процесу і окрім пізнавальної мали яскраво виражену соціальну спрямованість. Інтерактивні форми і методи роботи розглядалися нами як діалогічні, а то й полілогічні, де кожен міг висловити свою думку, навіть якщо вона не співпадала з іншими. Важливою була можливість не лише висловитися чи відстояти свою думку, а обмінятися поглядами, думками, досвідом щодо проблеми, уміння працювати в команді, робити свій внесок у загальну справу, шукати спільне рішення попри розходження у думках.

Якщо в активних формах і методах акцент був на взаємодії педагога і учня, то в інтерактивних формах взаємодія була як між дорослим і дитиною, так і між дітьми.

Організація та проведення інтерактивних форм роботи поєднували життєві компетенції (здатність аналізувати, співставляти, аргументувати, узагальнювати, виконувати творчу і пошукову роботу), смислотворчість (усвідомлене ставлення до діяльності, оцінка явищ, подій, власних здібностей і можливостей, творення нового, набуття досвіду, вироблення цінностей, смислів, розширення національної самосвідомості), свободу вибору (право особистості визначати власні пріоритети, обумовлене моральними переконаннями, прагненнями, інтересами та життєвими цілями особистості) і рефлексію (процес пізнання самого себе, дослідження своїх можливостей і здатностей, саморозвитку, станів, а також переосмислення власних цінностей).

Поширеною формою позакласної виховної діяльності були виховні години, які передбачали створення оптимальних умов для

спілкування класного керівника з учнями з метою формування національно-культурної ідентичності.

Ми радили вчителям будувати класну виховну годину як відверту, довірливу розмову і в її організації звертати увагу на систематичність подання матеріалу, добір цікавої дітям тематики. Як правило, виховні години присвячувались актуальним проблемам, які хвилювали дітей.

Формувальний етап експерименту передбачав проведення виховних годин за планом, систематично. Зверталася увага на позитивну подачу матеріалу, в оптимістичному ключі, у зв'язку з життям. Спілкування на виховних годинах здійснювалося з опорою на думку школярів, з урахуванням їхніх особистісно-психологічних особливостей, що давало змогу розвивати критичне мислення, конструктивізм. Як правило, педагог намагався залучити усіх учнів до спільної розмови, дати змогу кожному висловити свою точку зору.

У розроблених нами виховних годинах для учнів 5-9-х класів з формування національно-культурної ідентичності, велика увага приділялася ставленню підлітків до духовних і матеріальних надбань українського народу. Формування національно-культурної ідентичності підлітків на виховних годинах в основній і старшій школі включало наступні напрямки:

- національна самосвідомість та ідентичність;
- національна культура;
- боротьба за незалежність України.
- видатні лідери та герої України;
- роль української мови;
- українці в світі і світ в Україні;
- внесок українців у розвиток сучасної культури і технологій.

Нами були розроблені виховні години для учнів 5-9-х класів з тематики національно-культурної ідентичності, на яких піднімаються проблеми родоводу, народних традицій, значущості української мови, історії України, боротьби за її незалежність і соборність, національних символів, героїчного минулого, демократичних цінностей, добросусідства, толерантності, міжетнічної взаємодії, європейської євроінтеграції.

На виховній годині для п'ятикласників «Дерево нашого родоводу» метою було виховувати у дітей почуття любові й поваги

до своєї родини; зацікавити їх пошуками коріння свого родоводу; дати можливість відчувати комфорт і радість від родинного оточення і спілкування; закласти в учнів бажання виявляти увагу й повагу до рідних, сприяти розумінню необхідності міцних родинних зв'язків, формувати почуття любові до України.

Слово вчителя. Щасливі ми, що народились і живемо на чудовій, зеленій, багатій і славній Україні. Тут жили наші прадіди, тут корінь роду українського.

Рід – це низка поколінь, які походять від одного предка.

Родовід – це історія поколінь певного роду, перелік, запис, що виявляють й ілюструють походження, послідовність поколінь.

Родина – це природне середовище життя і розвитку кожної людини.

Сім'я – це, звичайно, мама і тато, сестра і брат, бабуся і дідусь. Сім'я – це група людей, яка складається із чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом під одним дахом. Сім'я, де нас найбільше люблять, де нам комфортно і затишно.

Все наше життя пов'язане з нашою родиною: батьком, матір'ю, братами, сестрами, дідусями і бабусями, нашими рідними, близькими, знайомими. У сім'ї ми вчимося любити своїх рідних, свій дім, допомагати, піклуватися.

Древо роду

До витоків... Одвічне – батько й син,
Матуся й доня, перший крок онука...
В колисці роду літ невпинний плин –
І сміх, і радість, горе і розлука...

Коріння міцно землю обійма,
В нім поколінь минувших міць і сила,
У нім неправди й зёрнятка нема –
Воно святе, як прадідів могили.

Воно міцнює, сину, подивись –
Повітря дивне набери в легені!
Глянь – крона розростається увись,
Вшир струменіють пагони зелені!

Ми теж – гілля, а ще – листки на нім,
Ми теж повинні силу в нього влити!
У генах є, як захистити дім,
Як пахне хліб, і зацвітає жито.

Є небеса у відблисках грози,
Є пісня, слово, небокрай, калина,
Є вишитий рушник і образі.
І над усе – єдина Україна!

Над дровом роду непідвладний час –
Воно живе, і житиме віками,
Бо ми отут – усі, хто був до нас,
І сущі днесь, і що прийдуть за нами...

Іван Гентош (1957)

Вправа

Вчитель пропонує дітям назвати і записати прислів'я і приказки про сім'ю.

Поміркуйте, чому так кажуть: «Рід коріння має пам'ятати».

Гра «Збери прислів'я»

Вчитель пропонує дітям зібрати прислів'я з двох частин.

1. Шануй батька й няньку – буде тобі скрізь гладенько.
2. Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – батькам кінець.
3. Яке дерево – такі й квіти, які батьки – такі й їхні діти.
4. Яка сім'я – такий і я.
5. Який дуб – такий тин, який батько – такий син.
6. Який кущ – така й калина, яка мати – така й дитина.
7. Мати одною рукою б'є, а другою гладить.
8. Батько краще догляне семеро синів, ніж семеро синів – батька.
9. Добре дитя, коли добрі батько й мати, коли в хаті лад.
10. При сонці тепло, при матері добре.
11. До людей по розум, до матері по серце.
12. У сокола і діти – соколята.

Родинне дерево

Родина – це батько і мати,
І батьківський дім,
Що може усіх об'єднати.
Це прадід і дід...
Це сестри, брати і бабусі,
Онуки у «теплім кожусі».

Зв'язок, що від прашчурів йде,
Рід по крові веде,
Рідні душі єднає,
Добро в серце вселяє.

Родина – це святий оберіг
Від зради, самотності, бід.
Вона, наче пісня, що лине з глибин,
Початок бере з росянистих краплин.

Родовід свій потрібно вивчати,
Древо роду свого шанувати,
Цінувати родинне коріння
Та реліквій – зв'язок покоління...

Родина – це життєва зернина,
Добра і щира, як моя Україна!
Щасливе дитинство вільно тече...
Родина, якщо вона є, це – святе!

Раїса Київська

Педагог пропонує дітям скласти «Дерево родоводу», користуючись пам'яткою.

Наш родовід

До сьомого коліна:
Перше коліно – я.
Друге – батько й мати.
У третьому – 2 бабусі і 2 дідусі.
У четвертому – 4 прадіди і 4 прабабці.
У п'ятому – 8 прапрадідів і 8 прапрабабусь.
У шостому – 16 пращурів і 16 пращурок.
У сьомому коліні ми нараховуємо 32 прапращури і стільки ж прапращурок.
Разом – 64.

Розгляньте родовідне дерево, що на малюнку. На ньому зображено родину, її родовід. Розкажіть, як склали родовідне дерево.

- Що таке родичі?
- Попросіть своїх батьків, щоб розповіли вам про ваших предків, близьких і далеких родичів.
- Що таке сім'я?
- А з кого складається ваша сім'я? Розкажіть про неї.
- Що таке родовід, рід?
- Прочитайте про це у тлумачному словнику.
- Роздивіться старі сімейні світлини. Чим вони цікаві для вас? Чи знаєте ви всіх, кого зображено на них? Ким вам доводяться: тато вашого тата; тато татового тата; мама вашої мами; мама маминої мами?
- Дізнайтеся в батьків, чому вас так назвали. Хто з ваших родичів має таке саме ім'я? Про кого з ваших найдавніших родичів зберігається пам'ять у сім'ї?
- Намалюйте дерево свого роду.

Практичне завдання

- Принесіть до школи свої сімейні світлини. Зробіть разом з однокласниками фотовиставку. Обміняйтеся враженнями.

Практичне завдання

- Зробіть колаж із малюнків дерева роду, виконаних вашими однокласниками. Виберіть малюнок того родовідного дерева, у якого найбільше гілок. Автор цього малюнка більше за інших знає про себе і своє коріння.
- Якщо на вашому малюнку дерево роду недостатньо розгалужене, візьміть малюнок додому і разом з батьками допрацюйте його.

Творче завдання.

- Розкажіть про свого дідуся або бабусю. Що ви любите робити разом із ними? Який талант або вміння вони передали вам?

Робота в групі

- Обміняйтесь історіями, як і коли старі люди допомогли вам уникнути прикрих пригод.

Підведення підсумків

Стислі розповіді учнів про їхні сім'ї

- Діти називають ім'я та по батькові батьків, дідуся, бабусі, місце роботи, ким працюють.
- У кого ще живі прабабусі і прадідусі? Назвіть їх.
- Мати і батько, бабуся і дідусь – найрідніші і найближчі кожному з нас люди. Від батьків ми одержуємо життя. Вони вчать нас людських правил, оживляють наш розум, вкладають у наші уста добрі слова. Так є, так і було в Україні завжди.

Рефлексія

- Навіщо людині потрібна сім'я?
- Яку сім'ю називають хорошою?
- Для того, щоб був у сім'ї лад, є певні обов'язки, яких намагаються дотримувати її члени. Назвіть свої обов'язки як члена родини.

Учитель: Родина зігріває вас маминою піснею, батьковим напуттям, дідусевими казками, бабусиними вишиванками, незрадливостю рідного слова. Тож і ви, діти, говоріть до своїх рідних тільки добрі справи.

Звучить пісня «Родина»

Оскільки формування національно-культурної ідентичності підлітків є не лише важливим, а й складним завданням, ми використували авторський рефлексивно-експліцитний метод, розроблений академіком НАПН України І. Бехом, що апелює до позитивного поведінкового досвіду підлітка чи юнака та сприяє глибинному зануренню у особистісну самосвідомість вихованця. Назва методу походить від лат. reflexio – вигин, відображення – мислення, яке спрямовує особистість на свій внутрішній світ, самоаналіз; та експліцитний від лат. explicitus – розгорнутий, тобто явний, чіткий, доступний зовнішньому спостереженню і розумінню.

Суть методу полягала в тому, щоб через атмосферу довіри педагога до вихованця, впевненості в наявності у молоді основ шляхетності, самоповаги, їх орієнтації на добро, удосконалення повсякденного шкільного життя спонукати підлітків до ґрунтовного усвідомлення свого внутрішнього світу (емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, бажань, прагнень, ідеалів). Адже без розуміння цієї психічної сфери не можливо вести мову про вихованця як самодостатню особистість, суб'єкта духовної діяльності, на основі якої відбувається ідентифікація, особистісний саморозвиток та боротьба зі своїм еґотичними потягами. Рефлексія виступає основою моральної самосвідомості та смислотворення особистості.

Процес занурення вихованця у свої душевні глибини, їх осмислення і перебудова здійснювала під керівництвом педагога, який активізував рефлексивне мислення вихованця та сприяв винесенню його результатів назовні, тобто готував їх експлікацію з метою більшого усвідомлення і надання їм індивідуальної значущості.

Застосування методу здійснювалося у такій послідовності:

- Глибоке ознайомлення зі змістом виховного матеріалу.
- Визначення засобів формування, механізму виховання даної якості чи цінності.
- Усвідомлення, як Я – доброцентроване вплине на стимулювання позитивної спрямованості дитини.

- Як усвідомлення себе вплине на зменшення егоїзму (Я – егоцентроване).
- Як сприймають дитину інші люди? Як вони її оцінюють?
- Чи визнають її права і досягнення?
- Які є перепони на шляху до мети життя?
- Які обставини можуть завадити досягненню мети життя?
- Якими засобами можна цього уникнути?

Основна перевага рефлексивно-експліцитного методу полягала в тому, що вихованець не відчував себе об'єктом педагогічного впливу, залежним від моральної норми, не переживав стану підкорення моральним істинам, а сприймав їх як власний вільний вибір.

Окрім того, унікальність даного методу полягала в тому, що його застосування посилювало виховну ефективність переважної більшості форм та методів формування національно-культурної ідентичності підлітків: бесід, круглих столів, дискусій, диспутів, мозкового штурму, педагогічних ситуацій, ділових ігор та ін.

Саме тому, на виховних годинах, тренінгах, де частіше всього використовувався рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, педагоги апелювали до морального досвіду вихованців.

Для досягнення цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів педагог має володіти методами виховної роботи. Одним із таких методів є вправи. Вправи – багаторазове повторення вчинків або дій, в яких виявляється відповідне до норм моралі ставлення до себе, людей, колективу, оточення. Сенс вправління полягає не в тому, щоб учень запам'ятав послідовність етапів своєї діяльності, а щоб норми моральних стосунків стали його звичкою, він швидко і правильно реагував на життєві ситуації не тільки внаслідок логічного їх аналізу, а й завдяки почуттям, усвідомленню добра і зла. Нижче наводимо зразки вправ, які доцільно використовувати у процесі формування національно-культурної ідентичності підлітків в контексті сучасних полікультурних впливів.

Вправа «Найкраща характеристика»

Попросіть учнів записати 10 речей, які найкраще характеризують українців (переконавання, предмети, вчинки). Навпроти вільно обраних цінностей проставити літеру А, навпроти тих, які вони поважають – літеру Б, навпроти тих, які активно втілюють у життя – В.

Запитання до виконаного завдання.

1. Чи є у переліку ваших цінностей такі, які відповідають трьом критеріям (вільно обираються, високо поцінуються і втілюються у життя)?

2. Чи важко було визначитись з тим, що ви цінуєте.

Вправа «Мій герой»

Дітям пропонується назвати історичну чи відому особистість, якою вони захоплюються і відповісти на запитання.

1. Назви якості, які найвлучніше би характеризували названу тобою особистість.

2. Які цінності є провідними для цієї людини?

3. Що ця особистість відстоювала? Проти чого вона боролась?

4. Яким чином ця людина досягла успіху? Що для цього вона робила?

5. Що би ти хотів вчинити подібно до обраної тобою особистості?

6. Чи захоплюєшся ти цією особистістю? Чим саме?

Вправа «П'ять сходинок»

Яких п'ять сходинок потрібно пройти, щоб стати справжнім українцем. Поміркуйте і підпишіть кожну сходинку. Розкажіть, що потрібно зробити, щоб цей шлях був успішним.

Робота у групах

1. Рослинні символи України .

2. Придумати символ для кожної області України. Створити свою мапу України.

3. Скласти список 10 найвідоміших винаходів українців.

4. Намалювати українську хату та предмети побуту українців.

Методика «Національні стереотипи» (К.І.Чорна)

Мета: виявити рівень сформованості в школярів ціннісного ставлення до інших народів.

Інструкція

Вам буде запропоновано список представників різних національностей. Назвіть характерні, на вашу думку, риси особистості та поведінки типового представника кожної з національностей (обов'язково п'ять властивостей для кожного).

Текст методики

1. Американець .
2. Німець...
3. Росіянин...
4. Українець ...
5. Грузин ...
6. Типовий представник вашої національності (вказіть якої саме ...).

Повідомте про себе: стать ... вік ... національність: батька ..., матері ..., моя... місце народження ... Місце проживання років ... (місто, область, країна) і зараз...(місто, область, країна).

Коментар

По характеру відгуків про представників різних національностей можна робити висновки про сформованість ціннісного ставлення до інших народів. 5 груп толерантних характеристик свідчать про високий рівень сформованості даної риси, 4 групи – про середній, нижче – про низький. Якщо у групі характеристик для кожного представника різних національностей зустрічається хоча б один нетолерантний відгук, то цю групу характеристик не можна зараховувати.

Перехід до підліткового віку супроводжується зменшенням ролі дорослих у житті дитини, формуванням самостійності, бажанням виконувати нові соціальні ролі, що визначає такі якості, як самооцінка, критичність, соціальна активність, прагнення самостійно розібратися у складних моральних питаннях, здатність до осмислення дійсності. Тому важливо було залучати дітей до дискусій, під час яких вони б могли висловити свою думку щодо моральних проблем з метою формування власної думки, поглядів про Україну, найважливіші цінності, спільні інтереси усіх громадян України.

Як правило, дискусіям передувала відповідна підготовка, а також використання активних методів, серед яких доцільність підтвердили «Відкритий мікрофон», «Вільна трибуна», які давали змогу учням бути почутими. Зокрема, «Відкритий мікрофон» був шансом не лише висловити думку, міркування, позицію, а й незгоду з якимись сторонами життя, спонукати однолітків і дорослих до вирішення наболілих проблем. Тут важлива роль від-

водилася вчителю, який мав допомогти учням у підготовці до участі у «відкритому мікрофоні», спонукати учнів до відкритості, справедливості і, водночас, виховувати уміння аргументувати, використовувати об'єктивну критику, не переходячи на персоналії та образи. При організації «відкритого мікрофону» вчителям потрібно було звертати увагу на організаційну, технічну, змістовну й естетичну сторони такої форми роботи. Теми виступів у «відкритому мікрофоні» формулювалися таким чином: «Що я хотів (ла) би сказати...», «Хочу привернути Вашу увагу...», «Давайте шукати рішення...», «Прошу слова». Перш ніж працювати у режимі відкритого мікрофону, учитель пояснював учням, що усі виступи будуються за схемою: «Теза – аргумент – ілюстрація».

З точки зору школярів, найбільшою проблемою для сучасної молоді є обмеженість перспектив в Україні через корумпованість суспільства, боротьбу України за свою територіальну цілісність, відсутність правової держави в Україні, перманентні кризи в політиці і економіці, які негативно позначаються на смисложиттєвих цінностях молоді є фактором зневіри, розчарувань, змушуючи планувати життя за межами України, тоді як самі школярі мають бажання самореалізуватися в Україні, що для них дуже важливо. Діти дійшли згоди, що їхнє майбутнє залежить від зусиль кожного.

Якщо у роботі зі школярами середньої ланки здебільшого використовувалися міні-дискусії, то зі старшокласниками – дискусії, брейн-ринги.

Міні-дискусії, зазвичай, використовували з метою актуалізації етичних знань про базові смисложиттєві цінності, пошуку смислу життя, осмислення своїх вчинків і життєвого досвіду, уміння визначати важливі і другорядні цілі та ін. У міні-дискусіях діти вчилися не лише висловлювати власні судження, але й засвоювали культуру дискутування. Зокрема, учням радили: чітко формулювати думку, дотримуватися певної логіки, бути послідовним, підкріплювати власні думки аргументами, дотримуватися мовленевої культури, не перебивати, не підвищувати голос, говорити чітко і спокійно. Закінчувати думку узагальненням, висновками.

Так, у проведеній міні-дискусії для семикласників «Чи вміємо ми цінувати людей на своєму життєвому шляху» розглядалися наступні питання:

- Що означає цінувати людей?
- Чи одне й те саме цінувати людей і використовувати їх?
- Чи можна вимагати поваги до себе, принижуючи інших?
- Чи позначаються помилки, які ми допускаємо у житті, на ставленні до насінших людей?
- Чи вміємо ми виявляти свої достоїнства?
- У чому полягає ціннісне ставлення до себе та до інших людей?

Такі міні-дискусії, стимулювали школярів до самопізнання, об'єктивної самооцінки та самоаналізу, спонукали замислитися над важливими питаннями. Для учнів 5–9-х класів було проведено ряд міні-дискусій з наступних тем:

- Що повинно об'єднувати усіх українців?
- Куди має рухатися Україна ?
- Бути гідним українцем.
- Свобода і сваволля.
- Чому важливо зберегти українську мову?
- Традиції, які ми втрачаємо...
- Чому престижно бути українцем?
- Чи є зашифровані знаки в українському мистецтві?
- Правда у кожного своя чи одна на всіх?
- Що означає бути патріотом?
- Чи може бути Україна світовим лідером?
- Любов до України – обов'язок чи поклик душі?

У деяких випадках педагогами використовувалися прийоми загострення дискусії, серед яких:

- нерозуміння проблеми, що дає можливість уточнити аргументи та формулювання учнів;
- сумнів, щодо ідей чи достовірності фактів, потреба у ґрунтовному підтвердженні;
- проблематизація та загострення уваги на ключових позиціях спонукає учнів до активної роботи і пошуку ґрунтовних аргументів та прикладів;
- альтернатива як протиставлення точок зору, що сприяє всебічному аналізу дискутованої проблеми;
- доведення до абсурду, активізує пошук зваженого рішення, прийняттого для всіх.

Інтерес у старшокласників викликала така інтерактивна форма роботи, як брейн-ринг, з роботою у командах. Для учнів 7-9-х класів був проведений брейн-ринг «Свобода» «для» чи «від»?.

Метою брейн-рингу було: формувати уявлення дітей про свободу і відповідальність, власні права, виховувати розуміння свободи як смисложитевої цінності, розвивати навички дискусії, уміння відстоювати власні погляди, поваги до опонентів.

У своєму вступному слові вчитель звертав увагу на актуальність проблеми та її значення для кожного, знайомив з правилами дискусії. Сама ж дискусія розгорталася за правилами дискусійних орелей, коли кожне дискусійне питання розглядалося з полярних позицій, що посилювало дискусію і робило її цікавішою для усіх учасників. На кожне запитання для підготовки відводилося 2 хвилини, в обговоренні брала участь уся команда, по завершенні відповідав капітан, або той, кому він надавав слово.

У ході брейн-рингу перед командами ставилися наступні питання.

Свої відповіді на запитання представники команд розпочинали з:

1. *Чи потрібна свобода?*
 - Людині потрібна свобода, бо...
 - Людина боїться свободи, бо ...
2. *Для чого потрібна свобода?*
 - Свобода людині потрібна для...
 - Свобода людині потрібна від...
3. *Чи має свобода якісь межі?*
 - Людина вільна, бо має право...
 - Свобода людини обмежується...
4. *Якою має бути свобода?*
 - Свобода – це відповідальність, бо...
 - Свобода – це свавілля...
5. *Чим регулюється свобода?*
 - Свобода регулюється...
 - Перешкодами для свободи є...

Брейн-ринг також передбачав презентацію домашнього завдання «Захист свобод громадян на законодавчому рівні», де кожна команда висвітлювала найважливіші міжнародні докумен-

ти та закони Конституції України, що забезпечують захист свобод громадян.

Обов'язковим був і конкурс капітанів «Права і обов'язки», де учасникам пропонувалося назвати права, якими вони активно користуються і ті, якими мало користуються та обов'язки, які завжди виконують і ті, якими нехтують.

Виконання різноманітних вправ та участь у вікторині показали інтерес учасників брейн-рингу до такої смисложиттєвої цінності як свобода, дозволили усвідомити її значення у житті людини.

Козацький КВК

Слово вчителя. Отже ми зібralися, щоб переконатися, що ми є нащадками нашого славного козацького роду, що в наших жилах тече кров сміливих, відважних, розумних людей – вільних козаків.

Гетьман (*читає*).

«Сини мої, козаки! Я, гетьман козацького війська, наказую провести змагання двох куренів, щоб підняти бойовий дух і мудрість нашого козацтва». Отамани, шикуйте курені!

Привітання куренів один одному.

Отаман першого куреня (*командує*).

Курінь «Козацька шабля»! Рівняйсь, струнко! Наш девіз:

Всі. Козаки – це вільні люди,

Козаки – безстрашні люди,

Козаки – борці за волю,

За народну славу долю!

Привітання суперникам:

«Нехай знає рідна мати – вільна Україна:

Козаки ми ще маленькі – зате гідна зміна».

Отаман другого куреня (*командує*).

Курінь «Сивий коник»! Рівняйсь, струнко! Наш девіз:

Всі. Степ-широкий – то мій сват,

Сивий коник – то мій брат.

Привітання суперникам:

«Душу й тіло ми положим за нашу свободу

І покажемо, що ми, браття, – козацького роду!»

Звучить магнітофонний запис Гімну України. Всі стоять струнко.

Розминка.

Вчитель. А чи добре знаєте ви історію свого народу? Пропонуємо запитання для команд (почергово).

Вибирається журі. Голова журі – гетьман.

I.

1. Що означає слово «козак»?
2. Як утворилися козацькі поселення?
3. Де виникла головна фортеця Січі?
4. Хто був першим гетьманом Запорізької Січі?
5. Чому Січ назвали Запорізькою?
6. Що означає слово «побратим»?
7. Що вміли робити на Січі?
8. Як приймали у козаки?
9. Які лицарські чесноти були у козаків?
10. Як скасували Запорізьку Січ?

II. Хто сильніший?

Перетягування каната двома куренями. Підбиття підсумків за перші три етапи гри.

III. Козацька кмітливість.

Вчитель. Курінь, який відповість першим, отримує очко. Читаємо швидко.

1. Як називається море, в яке впадає Дніпро? (*Чорне*)
2. Яка пташка співає «спати пора»? (*Перепілка*)
3. Ім'я української поетеси, співачки часів козацтва. (*Маруся Чурай*)
4. Військовий човен козаків. (*Чайка*)
5. Як називалась військова козацька сторожа? (*Бекет*)
6. З якого дерева були ложки у козаків? (*Із верби*)
7. Хто такі яничари? (*Військо шаха*)
8. Що таке байдак? (*Великий човен*)
9. Хто стояв на чолі козацького війська? (*Гетьман*)
10. В якому творі М.Гоголя розповідається про козацьке життя? (*Тарас Бульба*)
11. Яке релігійне свято є козацьким? (*Свято Покрови 14 жовтня*)
12. Що означає сарай? (*„Палац” з кримськотатарської мови*)
13. Стародавня зброя, яка стала символом гетьманської влади? (*Булава*)

14. Хто з українських гетьманів найдовше тримав булаву? (*Мазепа*)

Підрахунок балів.

IV. Козацький гопачок.

Вчитель. Козацький танець був не просто танцем для душі. Це були спеціальні акробатичні вправи, які допомагали козаку навіть у бою.

Козак, як вихор, міг із шаблею в руках, вистрибуючи, виконувати спеціальні елементи танцю. Самі вороги говорили, що важко битися з козаком, в якого вселився ніби сам біс. Це козаку допомагав танок,

Отож, спробуйте і ви свої сили в танці.

Конкурс «Хто кого перетанцює».

За бажанням вибираються два учасники із різних команд. Хто довше танцюватиме навприсядки, той – переможець.

VI. Конкурс отаманів.

За 5 хвилин записати імена відомих гетьманів України часів Козаччини.

VII. Конкурс «Визволи побратима з полону».

Вчитель. Ми згадували з вами, що побратими – це названі брати, що побратались і дали слово честі і вірності.

Чи знаєте ви, які клятви давали побратими один одному?

Уявімо, що в кожній команді козаки побратались.

Учасники стають парами у кожному курені.

Одного із побратимів забрали в полон турки. Щоб його визволити, необхідно пройти нелегкий шлях:

- Добігти до кільця і закинути м'яч.
- Із зав'язаними очима розплутати зав'язаний шпагат.
- Зібрати в обруч розкидані на підлозі шарики, кубики.
- Залізти в мішок і дострибати до побратима.
- Прив'язати побратима до себе (*нога до ноги*) і повернутись назад.

VIII. Конкурс співу (домашнє завдання).

Вчитель. Що то за козак, коли він не любить співати?

Команди куренів мають переспівати одна одну. Виконуються тільки козацькі пісні. Пісні готувалися вдома. Співають по одному куплету. Перемагає команда, що більше знає пісень.

ІХ. Підсумок.

Виступає гетьман. Читає грамоту.

Гетьман. Я – гетьман усіх вільних земель українських і всієї держави – даною мені владою і своєю волею велю привітати найсміливіших, найдружніших козаків.

Нагородження учасників.

ТУРНИР ЕРУДИТІВ (гра для учнів 7-8 класів)

Мета: виховувати ціннісне ставлення до Батьківщини, бажання краще знати її історію, культуру, розвивати навички колективної співпраці, культури мислення, спілкування, спонукати до самоосвіти.

Обладнання і матеріали: магнітофон, мікрофони, годинник пісочний, фішки.

Ведучий 1. Дорогі діти! Сьогодні ми вправлятимемося не у влучній стрільбі, як у звичайному тирі, а у влучних відповідях і спробуємо дістатися інтелектуального яблучка, тому будьте ласкаві, зосередьтеся і приготуйтеся до гри.

Ведучий 2. Увага! Оголошуємо правила гри.

- завдання для всіх команд зачитується одночасно;
- кожна команда має одну хвилину для правильної відповіді;
- за затримку відповіді з команди знімаються бали;
- за кожную правильну відповідь команді нараховується один бал;
- перемагає команда, яка найбільше набирає балів.

Орієнтовні запитання:

1. Які річки на території України впадають у Чорне море? (Дніпро, Південний Буг, Дунай, Дністр).
2. Які галузі рослинництва є в Україні? (Садівництво, овочівництво, рільництво).
3. Назвіть атомні електростанції, що діють в Україні? (Хмельницька, Рівненська, Запорізька, Южноукраїнська).
4. Назвіть види транспорту, що функціонує в Україні? (Залізничний, морський, річковий, повітряний тощо).
5. Назвіть українські народні інструменти? (цимбали, бандура, трембіта, сопілка).
6. Назвіть відомих українських вчених? (Патон, Вернадський, Сікорський, Амосов, Антонов, Шалімов .)

7. Які моря омивають Україну? (Чорне, Азовське море).
 8. Які дерева є символами України? (Дуб, тополя, калина, явір).
 9. Які ви знаєте українські танці? (Гопак)
 10. Назвіть обласні центри України? (Миколаїв, Одеса, Київ, Житомир, Вінниця).
 11. Які мови в Україні є найбільш поширеними? (Українська, російська, кримськотатарська, польська).
 12. З якими державами межує Україна? (Молдова, Білорусія, Польща, Росія, Румунія).
 13. Навіть найбільші річки України? (Дніпро, Південний Буг, Дністер).
 14. Які міста в різні часи були столицею України? (Київ, Харків, Батурин).
 15. Назвіть язичницьких словянських богів? (Перун, Ярило, Коляда).
 16. Які фруктові дерева ростуть на території України? (Груша, яблуна, вишня, слива).
 17. Як раніше називалася криниця в Україні? (Журавель).
 18. Назвіть українські народні казки? (Сірко. Котигорошко, Колосок)
 19. Назвіть зернові культури які вирощуються в Україні? (пшениця, жито, просо, овес).
 20. Назвіть відомих співаків України? (А.Соловьянникo, Н.Яремчук, Т.Повалій).
 21. Назвіть самі відомі замки України? (Камянець-Подільський, Меджибіжський, Хотинський, Воронцовський).
 22. Назвіть найвідоміші лаври України? (Києво-Печерська, Почаївська, Святогорська).
- Підведення підсумків гри.

«МОЗКОВИЙ ШТУРМ» «Що спільного у словах герой, героїзм, героїчний? Які моральні якості притаманні героям? Кого ви можете назвати героєм?»

Вчитель пропонує учням висловити свої думки вголос. Усі пропозиції учнів записуються на дошці або в етичні щоденники. Вчитель підбиває підсумки і ще раз зачитує записи від початку до кінця.

Нами розроблені виховні години для учнів 7-8 класів з патріотичної тематики, на яких розглядаються питання незалежності та соборності України, героїчного минулого українського народу. На занятті „Моє село чи місто” виховується любов до рідного краю, почуття гордості за свою Вітчизну, розвивається у дітей прагнення бути свідомими громадянами України, її патріотами.

НАРОДОЗНАВЧИЙ КОНКУРС ЕРУДИТІВ.

Мета: викликати інтерес до історії, національної культури; сприяти розширенню кругозору, розвитку логічного мислення; сприяти шанобливому ставленню до народних звичаїв, традицій та обрядів.

Обладнання:

1. Ігрові столи для членів команд.
2. Трибуна для ведучих.

Ведучий. Любі друзі! Вітаємо вас на нашому конкурсі ерудитів!

Ведуча. Сподіваємось, що сьогоднішня гра принесе всім учасникам задоволення.

Ведучий. Оголошуємо I тур гри.

Ведуча. Увага! Запитання першого туру.

1. Яке дерево використовувалося в українців як один із надійних оберегів від відьом, упирів тощо? (Осика.)
2. Освячена, вона зберігалася в хаті й широко застосовувалась як лікувальний засіб чи як оберіг. Побутувало повір'я: де вона є – там не вдарить блискавка; вона перепиняє дорогу в дім нечистій силі, особливо відьмам. Що це? (Верба.)
3. Глумачний словник української мови подає два значення слова «толока». Якщо наголос зробити на другий склад, то слово означатиме місце, де випасали домашніх тварин. Про що йтиметься, якщо наголос зробити на останній склад? (Про колективну взаємодопомогу.)
4. За православним ученням пости покликані оберігати людину від поганих учинків та готувати організм до відповідних змін пір року. За церковним календарем протягом року є чотири пости. Назвіть їх. (Великий піст: після різдвяних свят до Великодня; Петрівський: починається через тиждень після Зелених свят до Петра й Павла (12.07);

Успенський, або Спасівка: найкоротший – два тижні; Різдвяний – 40 днів.)

5. Він відігравав важливу роль як оберіг від злих сил, а також – у практиці народної медицини. Наділення його чудодійною силою значною мірою зумовлене цілющими властивостями і своєрідним запахом. Про яку рослину йдеться? (Про часник.)
6. Що найчастіше використовувалось як оберіг від русалок, зустрів із якими вважалась особливо небезпечною в «русалчин Великдень» – у наступний після Зелених свят четвер? (Полин.)
7. З давніх-давен мандрівники, проїжджаючи Україною, за уважували їх як достеменну особливість місцевих краєвидів. Вони, звані в народі фігурами, ставилися на роздоріжжях, при в'їзді до міста або села й уособлювали як глибоку віру наших предків, так і найдавнішу народну традицію. Про які придорожні обереги йдеться? (Про хрести.)
8. Саме це дерево найкраще оберігало пожитки від молі. Його не точив шашіль. З нього виготовляли господарські прилаштування: це брики, діжки, всілякі барильця, бодні для зберігання збіжжя й муки і майже все хатнє начиння – мисник, вішалку, лави, діжу для випікання хліба, навіть поріг. Назвіть не дерево. (Сосна.)
9. Якого птаха, що, за повір'ями, оберігає родинне щастя, називали «гайстриком», «веселиком»? (Лелеку.)

Ведучий. Дякуємо членам команд та їх капітанам. Рахунок за результатами першого туру (оголошує результати, називає команду, яка виходить у півфінал). Привітаємо учасників гри і запросимо їх зайняти свої місця в залі. А за ігрові столи запрошуємо учасників другого туру.

Ведуча. У другому турі грають (називає команди та капітанів). Тема другого туру – «Життя та побут українців».

Ведучий. Традиційне українське житло – хата – цілком оригінальний витвір народу, який здавна був самобутнім явищем в історії архітектури, високим зразком будівельних, мистецьких, етичних та естетичних конструкцій. Довгий шлях свого розвитку пройшла хата – від приземкуватої землянки до чепурної, що вча-

ровувала увесь світ, оселі з білизнаю стін, вишневих садків, вишитих рушників на покуті, мальованих коминів і терпкого запаху рути-м'яти на долівці.

Ведуча. Увага! Оголошуємо запитання другого туру.

1. У традиційному українському житлі долівка завжди була глиняною, а стеля підтримувалася поздовжніми або поперечними балками. Як вони називалися? (Сволоки.)

2. Зерно на борошно традиційно перероблялось у цих двох муко-мельних спорудах. Назвіть їх. (Млин, вітряк.)

3. Як називалася вичинка шкіри овець для одержання овчини? (Кушнірство.)

4. Чим витягали горшки з печі? (Рогачами.)

5. «Без господаря двір плаче, а без господині – хата, бо вона в ній три вугли тримає», – говориться в українському народному прислів'ї. Назвіть ці три «вугли». (Піч, стіл, діжа для випікання хліба.)

6. Оранка – спосіб розпушування землі перед сівбою. Звідки походить назва «оранка»? (Оранка у далекому минулому здійснювалася ралом – оралом, звідси й назва.)

7. Що таке чинбарство? (Вичинка шкіри волів та коней, з якої шили взуття.)

8. Одна з небагатьох страв, яка витримала тиск релігійної заборони вживати в їжу кров забитих тварин. Дохристиянські народні смаки перемогли і ми донині вживаємо цю самобутню страву. Яку? (Кров'янку.)

Ведучий. Дякуємо членам команд та їх капітанам. Рахунок за результатами другого туру (оголошує результати, називає команду, яка виходить у півфінал). Привітаємо учасників гри і запросимо їх зайняти свої місця в залі. А за ігрові столи запрошуємо учасників третього туру.

Ведуча. Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої традиції, звичаї, обряди та свята, становлення яких відбувалося протягом багатьох століть. Обрядово-звичаєва сфера – це ті прикмети й ознаки, за якими розпізнається народ не тільки в сучасному, а й у його історичному минулому.

Ведучий. Оголошуємо тему третього туру – «Традиційні родинні звичаї». У третьому турі беруть участь (називає команди і капітанів).

Ведуча. Увага! Оголошуємо запитання.

1. Як у народі називається рушник для пов'язування сватів? (Плечовий.)

2. На цей ювілей обов'язково запрошували повитуху та хрещених батьків. Посеред хати на долівці простилали вовною догори кожух як обереговий знак, садовили на нього хлопчика. А що відбувалося потім? (Пострижини – традиційне відзначення річниці від дня народження дитини; названий батько вистригав своєму похресникові трохи волосся навхрест.)

3. Наш народ склав багато влучних прислів'їв та приказок про родинні звичаї та обряди. Назвіть одне з них, пов'язане зі сватанням, яке не відбулося. (Прийшла Покрова – заревла дівка як корова.)

4. Як називався заключний етап сватання, обрядове закріплення згоди на шлюб? Водночас це був перший передвесільний обряд, що набував законної чинності. (Заручини або полюбини, рушники, сватанки – у кожному регіоні була своя назва.)

5. Найточніша народна назва цього місяця – весільник. Про який місяць ідеться? (Про жовтень. Це був час, коли в селах масово шлюбували дітей. Від Покрови – 14 жовтня – вже дозволяли справляти весілля. У народі так і казали: жовтень на весілля багатий.)

6. Хто відігравав важливу роль в обряді хрестин? (Куми або другі батьки новонародженого. У церковному варіанті – хрещені батьки.)

7. Назвіть весільний обряд, що символізував перехід молодої до заміжного стану. (Покривання – коли знімали з молодої весільний вінок і одягали хустку.)

8. До неї в народі ставилися шанобливо й бережливо. З нею пов'язані не лише суто символічні, а й етичні норми, глибокий підтекст народної моралі – про дівочу честь і цнотливість, що за всіх часів були найвищим взірцем шляхетності. Про який дівочий символ ідеться? (Про дівочу косу.)

Ведучий. Дякуємо членам команд та їх капітанам. Рахунок за результатами третього туру (називає результати і команду, яка виходить у півфінал). Привітаємо учасників гри і запросимо їх зайняти свої місця в залі. А за ігрові столи запрошуємо учасників

четвертого туру: три команди, які є переможцями за результатами гри у першому, другому та третьому турах.

Ведуча. Український народний одяг – яскраве й самобутнє культурне явище, яке розвивалося й удосконалювалося протягом століть.

Ведучий. Оголошуємо тему четвертого туру—«Українське національне вбрання». У четвертому турі беруть участь (називає команди і капітанів).

Ведуча. Увага! Оголошуємо запитання.

1. Тонке, біле, прозоре полотно, яке ткалось у давнину зі спеціальних сортів льону (лушик, простяк), мало довгий, трудомісткий процес виготовлення ниток. Як називалося це унікальне полотно? (Серпанок.)

2. З якої лікарської рослини українці в давнину виготовляли зелену фарбу і прядиво для грубих тканин? (З кропиви.)

3. Що таке очіпок? (Обоє ‘язковий головний убір заміжніх жінок.)

4. Як правильно закінчити речення: «Єдиним видом натільного жіночого і чоловічого одягу в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття ...? (Була полотняна сорочка.)

5. Як називається зимовий одяг з овечих шкір хутром усередину? (Кожух.)

6. Як називався типовий одяг козацьких часів, що шився із синьої китайки або з доброго сукна фабричного виробництва? (Жупан.)

7. Свого часу вони були модними серед дівчат і молодих жінок, їх крій настільки універсальний, що одним і тим самим виробом могли користуватися дівчата й жінки з різними статурами й віковим цензом. Назвіть їх. (Плаhti – вони добре гармоніювали з вишитими або тканими блузами, були практичними в ужитку. Дівчина на власний смак підкреслювала витонченість фігури чи ховала окремі вади. Усе це разом узятє й визначало довголіття народного одягу.)

8. Як називали взуття, плетене з кори дерев? (Личаки.)

9. Назвіть широко розповсюджене по всій Україні квадратне платове вбрання голови. (Хустка.)

Ведучий. Дякуємо членам команд та їх капітанам. Рахунок за результатами четвертого туру (оголошує результати і називає ко-

манди, які виходять у фінал). Привітаємо учасників гри і запросимо членів команди (називає) зайняти свої місця в залі. А за ігровими столами залишились учасники п'ятого туру: дві команди, які за результатами чотирьох турів набрали найбільшу кількість балів.

Ведуча. Рослинна символіка є єдиним із важливих виражальних засобів в усіх жанрах усної словесності. Зміст запитань п'ятого туру пов'язаний саме з рослинною символікою.

Ведучий. Тема п'ятого туру – «Народні символи».

Ведуча. Увага! Оголошуємо запитання.

1. Назвіть рослину, яка в українському фольклорі є символом сліз. (Горох: «Сльози котяться як горох».)

2. Назвіть рослину, яка у весільних приповідках і побажаннях символізує подружнє життя, міцне здоров'я й довголіття молодих. (Дуб.)

3. З якою рослиною фольклорна народна творчість часто пов'язує мотиви зради, розлуки та невірності в коханні? (З терном.)

4. З чого плели весільний вінок, який символізував тривале кохання? (З хрещатого барвінку.)

5. У засушеному вигляді ці квіти мають сильний стійкий запах, завдяки чому вони отримали широке ритуальне застосування. Ними обкурювали хворих. Вінки з освячених квітів одягали на голову померлим дівчатам, клали в труну. У народній поезії вони є символом святості, чистоти, приязні. (Васильки.)

6. Мотря з «Кайдашевої сім'ї» Івана Нечуя-Левицького певним чином перевіряла місце, на якому мали будувати хату. Як вона це робила? (Посіяла на тому місці жито, яке зійшло, – це означало добру прикмету: можна було на тому місці ставити хату.)

7. Великий Кобзар, перебуваючи на засланні в Орській фортеці, висадив у пустелі саме цю гілочку, доглядав її, щоб прижилася й нагадувала йому про рідну Україну. Про яку гілочку йдеться? (Про вербову.)

8. Вона символізує жіночу красу, дівочу цноту. Широко використовувалась у народній обрядовості, зокрема у весільній. Назвіть цю рослину. (Калина.)

9. У який день у церкві святять груші, яблука, мед і обжинкові вінки або жмут колосся жита й пшениці? (19 серпня – на Спаса.)

Ведучий. Дякуємо членам усіх команд та їх капітанам. Рахунок за результатами останнього туру (оголошує результати, називає команду-переможця). Привітаємо усіх учасників гри.

(Нагородження переможців.)

Ведуча. Хай щастить вам! До наступних зустрічей у клубі інтелектуального спілкування!

(Звучить мелодія пісні «Хай щастить».)

5. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ

5.1. Диференційований підхід у підготовці батьків до формування у підлітків національно-культурної ідентичності

Батьки і сім'я відіграють провідну роль у формуванні національно-культурної ідентичності дитини, є первинним осередком виховання та залучення дітей до національних цінностей. Готовність батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків передбачає певний ступінь їх здатності здійснювати виховну діяльність, що створює умови для формування у підлітків самовизначення щодо їхньої приналежності до українського народу, нації, опираючись на родину, національний світогляд, українську мову, культуру, зв'язок з історичним минулим.

Відповідно до встановлених критеріїв готовності батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків (усвідомлення батьками своєї причетності до формування у підлітків національно-культурної ідентичності; наявність у батьків сукупності знань щодо сутності національно-культурної ідентичності особистості; знання батьками форм і методів формування національно-культурної ідентичності у підлітків в умовах сімейного виховання; взаємодія батьків зі школою у питанні формування національно-культурної ідентичності підлітків) принагідно було визначено чотири групи батьків. Розглянемо особливості визначених чотирьох груп батьків за їх готовністю до формування в учнів національно-культурної ідентичності, які погодилися брати участь в експериментальній роботі.

Слід зазначити, що серед опитуваних існують батьки, які скептично ставляться до незалежності української держави (17,5%), тому не були зараховані до цих груп. Питання державницького будівництва, зміцнення України як частини Європейського простору, національно-культурної ідентичності викликають у них активні заперечення або мовчазний протест, бо вони певною мірою є прибічниками «руського мира». Ці батьки відмовляються брати участь у письмових опитуваннях, водночас активно усно висловлюють свої позиції і переконання, аргументуючи їх відо-

мими з російських пропагандистських телеканалів сентенціями. Співпраця з учителями з метою формування у підлітків національно-культурної ідентичності не обговорюється.

Співвідношення кількості батьків щодо їх ставлення до Української держави таке: негативне ставлення до процесів і змін, які відбуваються в Україні – 17,5%, позитивне ставлення – 82,5%, тобто більшість батьків налаштовані на різновекторну розбудову української державності.

У першу групу ввійшли батьки, які готові і повністю здатні формувати у підлітків національно-культурну ідентичність. У них висока вмотивованість, усвідомлення своєї причетності і можливостей у здійсненні цієї діяльності. Крім того, вони активно допомагають учителям, організовуючи різні форми позакласної та позашкільної роботи (культпоходи, екскурсії, відвідування театрів, музеїв, виставок та ін. – 15,8%).

Другу групу склали батьки потенційно здатні формувати в підлітків національно-культурну ідентичність. Найголовнішим їх недоліком є відсутність стійкої мотивації до цієї роботи, оскільки вони не вірять, що Україна досягне успіхів як незалежна, суверенна, вільна держава; що влада спроможна захистити інтереси держави і своїх громадян, створити для людей відповідні соціально-економічні умови для життя, які можна порівняти з умовами життя в країнах європейської співдружності. Ці батьки спілкуються з педагогами переважно з питань навчання дітей, не сприяють участі дітей у різноманітних виховних заходах, спрямованих на національне становлення (13,8 %).

До третьої групи віднесені батьки, які частково здатні здійснювати таку роботу. Вони розуміють її важливість, однак не мають достатньої кількості ґрунтовної інформації з кола питань, які охоплюють даний аспект національно-громадянського виховання, не вміють працювати з дітьми, покладаються повністю на школу (27,2%).

У четвертій групі опинилися батьки, яких національне, громадянське виховання своїх дітей взагалі, і формування національно-культурної ідентичності зокрема не хвилює. Складне матеріальне становище, пошуки шляхів збільшення фінансів, постійного заробітку є об'єктивними умовами їх життя. Контакти зі

школою обмежені, батьки не підтримують зусилля школи щодо розвитку у дітей відчуття приналежності до українського народу, не беруть участь у проведенні різноманітних заходів, спрямованих на національне виховання учнів (43,2 %).

З метою підвищення готовності батьків до формування у підлітків національно-культурної ідентичності згаданих чотирьох груп була розроблена методика, в основу якої покладено диференційований підхід.

Диференціація (від лат. *differentia* – різниця, відмінність) передбачає поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини (Морозов, С.М. & Шкарапута, Л., 2000, с. 175). Диференційований підхід є одним із способів вирішення завдань з урахуванням особливостей певних груп в спільноті, які існують в ній як певні структурні об'єднання зі схожими, подібними характеристиками, якостями. Диференційований підхід посідає проміжне положення між фронтальною роботою з усією кількістю батьків і можливістю індивідуальної роботи з кожним батьком, дає можливість більш цілеспрямовано визначити зміст і форми роботи для певної категорії батьків (Гончаренко, С., 2011).

На початку року на перших батьківських зборах батькам було оголошено про проведення цілеспрямованої роботи з формування у підлітків національно-культурної ідентичності. У короткому повідомленні вчителі пояснювали основні положення: чому має проводитись така робота, в чому полягає її сутність і зміст, яким чином її здійснювати. Наступним кроком було проведення письмового опитування (анкетування), за результатами якого вчителі умовно поділили за нашою класифікацією батьків на групи і відповідно планували свої подальші дії у цьому напрямку. Так батьки налаштовувалися на співпрацю зі школою, відбувалася актуалізація відповідних потреб, активізація ролі поведінки.

Зміст і методи роботи для кожної групи батьків добирався відповідно до притаманних ним характеристик.

З батьками першої групи двічі на рік (на початку навчального року і після зимових канікул) проводилася нарада, на якій обговорювались нагальні питання роботи з іншими групами батьків і зміст їх допомоги вчителям. Для спілкування з батьками інших груп виробили певну стратегію: спілкування має бути доброзич-

ливим, добровільним, інформаційно насиченим, за змістом цілком доступним і переконливим.

Найголовнішим завданням для роботи з батьками другої групи було спроба дещо змінити їх погляди на теперішню ситуацію в Україні. Розглядалися «успішні історії» з різних галузей життя – обговорювалися спортивні перемоги, досягнення української дипломатії, наукові та технологічні розробки, успіхи у розбудові армії, питання розвою української мови і т.д. Тобто, підкреслювалися ситуації успіху, наголошувалося, що для досягнення кращого життя слід наполегливо працювати, як це робив народ кожної країни, в якій зараз комфортно і безпечно жити. Таким чином, формувалося оптимістичне бачення майбутнього, а відтак і створювалися плани, вибудовувалися перспективи життя в Україні як для дорослих, так і для дітей.

Для батьків, віднесених до третьої групи, було передбачено урізноманітнення і підвищення їх зацікавленості за допомогою виконання вправ, практичних завдань, спрямованих на осмислення набутих нових знань, опанування вмінням проводити з підлітками змістовні діалоги, залучати їх до корисних справ, які мають патріотичний зміст.

Батькам з четвертої групи приділялася особлива увага. Атмосфера довіри, яка створювалася під час занять, сприяла сприйняттю ідей, які озвучувалися. Ознайомлення їх з позитивним досвідом, яким ділилися інші батьки, показ найбільш цікавих форм роботи, апробація їх на практиці, сприяли впевненості у своїй силі, посилювало бажання застосовувати їх на практиці.

На кожних батьківських зборах виділялася частина (20 хвилин), цілеспрямовано призначена удосконаленню підготовки батьків до формування у підлітків національно-культурної ідентичності, розкривалися наступні теми:

1. Національна ідея і національно-культурна ідентичність людини: її сутність, роль у житті країни, у житті людини.
2. Шляхи, форми і методи формування національно-культурної ідентичності у школі та в сім'ї. Особливості її формування у підлітків.
3. Підвищення потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків.

Теоретичні знання батьки отримували у вигляді повідомлень, роз'яснень від учителя, доповнень від інших батьків. З означених питань проводилися діалоги, дискусії, обговорення власного позитивного досвіду, виховних ситуацій.

Політизація українського суспільства торкнулася кожного, тому проблеми національно-патріотичного виховання, формування національно-культурної ідентичності з кожним разом ставали все більш цікавими для переважної більшості батьків. З метою виховання у дітей толерантності до інших народів було проведено семінару-диспуту «Я, ми, світ навколо нас».

Мета: ознайомити батьків із Загальною Декларацією Прав Людини, проголошеною резолюцією 217 (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р., Декларацією Прав Дитини, проголошеною Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., поглибити їх знання про права і свободи кожної людини.

Текст Загальної Декларації Прав Людини та уривок Декларації Прав Дитини розповсюджуються серед батьків заздалегідь з тим, щоб вони ознайомилися з ними і визначилися щодо свого ставлення до виголошених позицій.

Вступна частина.

Генеральна Асамблея виголосила Загальну Декларацію Прав людини як завдання, виконання якого мають домагатися не тільки всі народи і держави, а й кожна окрема людина для того, щоб сприяти поважливому ставленню до цих прав і свобод і забезпечувати шляхом загального їх визнання і здійснення вільне і рівноправне життя людей, повагу до їх особистості, індивідуальності. Незважаючи, що цей документ був прийнятий ще у 1948 році, значна частина пересічних громадян ніколи не знайомилася із його текстом і таким чином не знає своїх найголовніших прав. Не знаючи своїх прав, люди не знають прав інших, як зовсім чужих, так і рідних людей.

Основний зміст заняття.

Головуючий пропонує учасникам зібрання висловити своє ставлення до Загальної Декларації Прав Людини та виділених позицій Декларації Прав Дитини. Чи з усіма пунктами вони пого-

джуються, до яких пунктів у них негативне ставлення. Ці пункти можна обговорити, вислухати різні точки зору, посперечатися.

Добрий день, шалом, салют!

Мета: Познайомитися з вітаннями різних народів.

Час проведення: 10 хвилин.

Етапи гри:

1. Приготуйте для кожного учасника карточку, де написано слово «добридень» різними мовами. (Можливо, за допомогою інших батьків Ви розширите список слів-вітань). Якщо Ви працюєте з полікультурною групою, то впишіть на карточку серед інших вітань, «рідні» для учасників.

2. Попросіть учасників розпочати гру, вставши в коло.

Пройдіть колом, тримаючи у руках (чи шапці) заготовленні карточки, і нехай кожен витягне по одній.

Запропонуйте учасникам гри привітатися з кожним тим вітанням, яке йому дісталось. Учасники повинні визначити, якому народу належить це вітання. На завершення запропонуйте батькам обмінятися враженнями.

Підсумок.

Головуючий підкреслює, що визнання достоїнства, рівноправності усіх без винятку людей є основою свободи і справедливості. Презирство до прав людини в кінцевому рахунку призводить до повстання проти тиранії та пригнічення в різних соціальних площинах – від держави до сім'ї.

Обговорення і дискусії гострих питань мали розкутий характер, що допомагало відверто висловлюватися щодо кожного моменту, який обговорювався. Застосування запропонованого комплексу методів формування свідомості, організації діяльності, методів стимулювання сприяло значному підвищенню готовності батьків до формування у підлітків національно-культурної ідентичності.

Таким чином, проведена робота сприяла виявленню типів батьків щодо формування національно-культурної ідентичності у підлітків та сприяла виявленню шляхів ефективної взаємодії батьків і школи у формуванні національно-культурної ідентичності дітей підліткового віку.

5.2. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків

Формування національно-культурної ідентичності є важливим завданням для педагогів і батьків. Від узгодженості їхніх дій і зацікавленості залежить результат виховання та позитивні зміни. Таке виховання має опиратися у першу чергу на підтримку суспільства, зокрема, на діяльність різних державних інституцій, Конституції і основних законів, суспільних пріоритетів, інформативного оточення; здійснюватися з опорою на національну культуру, національні цінності, передовий педагогічний досвід.

Ми виходили з того, що готовність батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків може бути визначена як психолого-педагогічний феномен, що передбачає певний ступінь їх здатності здійснювати виховну діяльність, що створює умови для формування у підлітків самовизначення щодо їхньої приналежності до українського народу, нації, опираючись на родину, національний світогляд, українську мову, культуру, зв'язок з історичним минулим.

Створення необхідних умов на рівні школи передбачає визначення мети виховання, створення навчальних і виховних програм, спеціальну підготовку батьків і вчителів, організацію педагогічної і психологічної допомоги сучасній родині у формуванні національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку.

На рівні родини – рівень національно-культурної ідентичності самих батьків, ступінь їх готовності до формування національно-культурної ідентичності у дітей, стиль виховання, вибір доцільного педагогічного впливу на дитину, спосіб родинного життя, життєвий досвід, традиції, створення умов для самореалізації кожного члена родини, а також особисті і моральні якості.

Отже, визначення умов формування національно-культурної ідентичності тільки у комплексному вигляді дозволяє створити цілісне уявлення про стан виховання цієї якості в умовах сім'ї і школи, забезпечити підготовку батьків до виконання виховної функції у цьому напрямі, визначити оптимальні шляхи її здійснення.

Формування національно-культурної ідентичності у дітей має опиратися на гуманістичний, особистісно орієнтований та куль-

турологічний наукові підходи, враховувати вікові особливості школярів, відповідати їхнім морально-духовним інтересам і запитам, що дозволяє перетворити учня з об'єкту на суб'єкт виховання, широко використовуючи навчальні і виховні програми, поза-класну виховну роботу, допомогу батьків, природне середовище, спілкування з людьми.

У формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків особливе місце належить взаємодії з батьками. Суть такої взаємодії полягає в організації спеціальної підготовки дорослих членів сім'ї до виконання виховної функції, що зумовлює вибір напрямів роботи:

- педагогічна допомога в актуалізації і реалізації виховних можливостей сім'ї;
- визначення ролі народної педагогіки у вихованні дітей;
- використання народної пісні у виховання дітей в сім'ї;
- залучення дітей до відповідних віковій видів роботи, використання народних ремесел;
- використання народного етикету у взаєминах батьків і дітей;
- педагогічна робота з формування культури мови у молодших підлітків;
- виховання поваги до свого та до інших народів, що проживають в Україні;
- використання педагогічної діагностики з формування національно-культурної ідентичності
- педагогічна допомога батькам з формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків в сім'ї.

Для цього педагогам слід використовувати, а при нагоді і поєднували, такі форми роботи як індивідуальна, групова, колективна, самостійна і т.д.

Позитивна динаміка формування національно-культурної ідентичності у підлітків у взаємодії сім'ї і школи, була можливою завдяки об'єктивній діагностиці на констатувальному етапі дослідження, постійному педагогічному спостереженню, виявленню потреб та розробці індивідуальних програм розвитку і саморозвитку зростаючої особистості, узгодженим впливам педагогів і батьків.

Важлива роль у цьому плані відводилася консультуванню батьків і дітей. У своїй роботі ми керувалися положенням С. Гальцо-

вої, згідно якого: «Основні цілі психологічного консультування респонденти бачать в отриманні кваліфікованої поради, можливості навчитися новим способам поведінки і подивитися на ситуацію з «іншої точки зору», отримати підтримку сторонньої людини» (Гальцова, С., 2012, с. 48).

Основними умовами індивідуального консультування були конфіденційність, добровільність, відповідальність.

Консультування включало три етапи:

- *діагностувальний* – ставив за мету визначення проблем дитини, використання методів педагогічного спостереження, бесід, вивчення моральних особливостей стосунків, взаємин, ставлення до себе, до життя, до проблем;
- *планування* здійснювалося з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей, потенціалу, з опорою на сильні сторони дитини, підсиленням відповідальності та мотивації у прийнятті моральних рішень, моделюванням можливих шляхів вирішення проблеми, вироблення власних моральних цінностей, цілей, перспектив, планування власного життя;
- *психокорекційний* – включав комплекс різноманітних методів, технік і вправ, залежно від плану. На цьому етапі перевага надавалася особистісно зорієнтованому підходу та методам стимулювання (заохочення, спонук, подяка, логічна послідовність).

Виходячи із завдань нашого дослідження індивідуальне консультування передбачало:

- емоційну підтримку, інтерес та увагу до національної культури, української мови, філософії життя, емоційної сфери дітей підліткового віку;
- розширення моральної, національної самосвідомості особистості;
- зміну ставлення до проблеми, визначення перспектив, вибір морального рішення замість «глухого кутка» та підвищення моральної відповідальності особистості;
- розроблення стратегії і плану досягнення мети та формування національно-культурної ідентичності.

В організації консультативної роботи з батьками і учнями середньої ланки школи ми використовували методiku О. Хухлаєвої, яка передбачала:

- встановлення контакту з батьками чи учнями;
- запит учня та опис труднощів;
- окреслення бажаних змін у собі та інших людях у ситуації;
- психодіагностичну бесіду;
- спільний пошук причин труднощів;
- використання методу «чужих проблем» в усвідомленні своєї проблеми школярами;
- реорієнтацію як спільне розроблення конструктивного шляху подолання проблем (Хухлаєва, О., 2001).

Так, з батьками 5-9 класів були проведені індивідуальні консультації на теми: «Родинні спогади у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків», «Українська пісня як засіб виховання дітей», «Народне мистецтво у побуті як засіб виховання», «Народні ігри у родинному дозвіллі», «Приказки, прислів'я, скоромовки у спілкуванні з дітьми», «Український народний етикет у моральному становленні дітей», «Народний гумор у вихованні», «Новий правопис, літературна мова та суржик», «Чому важливо розмовляти з дітьми рідною мовою», «Вибір телепрограм для родинного перегляду», «Організація відпочинку та туристичні маршрути для родини рідним краєм», «Вчимо дітей піклуватися про природу», «Традиції дарунків-символів для дорослих і дітей», «Щоб пам'ять не згасла, вивчаємо свій родовід», «Моральний зміст українських міфів і легенд».

Також проводилося і групове консультування для тих батьків, чії діти мали схожі проблеми в умовах чи проявах виховання. Такі консультації мали на меті вирішення певних схожих проблем і будувалися у вигляді бесіди із запитаннями та відповідями. За потреби до таких консультацій долучалися інші вчителі та психолог. У роботі з батьками використовувалися ігрові прийоми, розігрувалися ситуації наближені до реальних, відпрацьовувалися методи стимулювання та комунікації з дітьми.

Враховуючи недостатню підготовленість батьків формування національно-культурної ідентичності у дітей неабияку значимість

представляє лекційний курс, який би забезпечував необхідний мінімум педагогічних психологічних і етичних знань дорослих.

Загальні вимоги до проведення лекцій.

1. Визначення тематики, її зв'язок з інтересами і проблемами батьківської аудиторії.
2. Чітке окреслення питань, які розглядатимуться.
3. Виклад матеріалу, теоретичне узагальнення, доступні і зрозумілі формулювання, яскраві приклади.
4. Активізуючі моменти.
5. Список і виставка рекомендованої літератури.
6. Наочний матеріал.

Тематика лекцій для батьків.

Вступний курс.

1. Досвід народу у вихованні дитини та формуванні її ідентичності.
2. Роль сім'ї у формуванні національної і моральної самосвідомості зростаючої особистості.
3. Засоби формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків в сім'ї.

Основний курс.

5 клас.

1. Приклад батьків у формуванні в дітей любові до рідного краю, до Батьківщини.
2. Особливості формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.
3. Народні традиції, фольклор у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
4. Любов до родини і рідної домівки у народній спадщині українців.
5. Як зацікавити дітей українською культурою.

6 клас.

1. Забезпечення єдності вимог сім'ї і школи у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
2. Організація відпочинку та екскурсій сім'ї по рідному краю.
3. Методи формування національно-культурної ідентичності дітей у сім'ї.

4. Читання і спілкування у колі сім'ї про минуле і теперішнє життя в Україні.
5. Створення педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.
6. Традиції збереження і формування національно-культурної ідентичності у дітей в історії української педагогіки.

З метою актуалізації педагогічних знань і навичок батьків вчителям рекомендується провести семінарські і практичні заняття за такою тематикою:

5 клас

- Збереження національних традицій у сім'ї.
- Кризи ідентичності у молодших підлітків.
- Роль батьків у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших підлітків.
- Знання родоводу як важлива умова формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
- Збереження національно-культурної ідентичності в українській родині у несприятливі часи національного випробування.

6 клас

- Українська мова у житті сучасних підлітків.
- Педагогічні методи формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків у сім'ї.
- Формування Я-концепції молодшого підлітка як основи формування його національно-культурної ідентичності.
- Спілкування з бабусями і дідусями як чинник формування національно-культурної ідентичності дітей.
- Сімейні традиції у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

На відміну від лекцій, бесіда будується на активній взаємодії і діалозі педагога з батьками і має широкі можливості для спільного вирішення проблем і пошуку ефективних шляхів виховання і розвитку дітей. Неабиякого значення у бесіді набуває ораторська майстерність педагога, його вміння викликати інтерес до проблеми, здатність імпровізувати, стимулювати до спільної творчості, вміння враховувати реакцію партнерів.

Тематика бесід з батьками.

- Як на власному прикладі навчити дитину працювати над собою.
- Як викликати інтерес до української історії і культури.
- Як виховати дітей добрими і чуйними у повсякденній турботі про наймолодших і найстаріших членів сім'ї (дідуся, бабусі, братика і сестрички).
- Як ставитись до живої і неживої природи.
- Як використовувати народну мудрість у родинному вихованні.
- Які доручення давати дитині.
- Як правильно організувати побут і дозвілля сім'ї.
- Як прищепити дитині у сім'ї правила народного етикету.
- Як впливають сімейні і народні традиції на внутрішній світ дитини.
- Які методи доцільно використовувати батькам у власній педагогічній практиці.
- Як допомогти дітям позбутися шкідливих звичок.
- Мистецтво у житті родини.
- Сімейний туризм в Україні. Що варто показати дітям.
- Як розвивати у дитини творчі нахили і здібності.
- Читання у колі сім'ї та сімейні спогади у формуванні національно-культурної ідентичності.

Практичні заняття спрямовані на закріплення і актуалізацію педагогічних знань і навичок у батьків, а також являються однією з організаційних форм педагогізації батьків.

Вимоги щодо проведення практичних занять.

- Створення атмосфери довіри, творчості, натхнення.
- Створення сприятливих умов для розкриття всіх учасників заняття.
- Обмін педагогічною інформацією, життєвим досвідом щодо виховання дітей.
- Аналіз та перегляд учасниками власних стереотипів поведінки і виховання.
- Розробка та впровадження конструктивної моделі родинного партнерства.

Проводячи батьківські збори з елементами тренінгу ми використовували різноманітні вправи та ділову гру. Так, на початку зборів педагог пропонував батькам вправу «А моя дитина...», де кожен з батьків характеризував позитивні якості своєї дитини, а всі батьки підтримували оплесками та словами: «Ми за неї (за нього) дуже раді». Вправа давала змогу налаштувати батьків на позитивне сприйняття власних дітей та спільну ефективну роботу.

Була також проведена ділова гра з батьками «Велика українська родина». В її організації ми використовували методика В. Киричука, Л. Єнотаєвої, Ю. Веселки, що мала на меті виявити «уявлення батьків з означеної проблеми, шляхи та способи її вирішення, а так само сприяти об'єднанню батьківського колективу, формуванню доброзичливих і довірчих відносин між батьками та педагогами» (Киричук, В., Єнотаєва, Л., & Веселка, Ю., 2015, с. 19).

Ділова гра передбачала роботу дорослих в групах «діти», «адміністрація школи», «вихователі», «батьки», які виконували свої ролі у грі згідно вказаної назви. У ході ділової гри розглядалися ситуації вибору національних цінностей, подолання бар'єрів у спілкуванні з дітьми різних національностей та розширення можливостей використання української мови у житті родини, а також ситуацій, з якими часто діти стикаються у житті. Кожна група пропонувала своє бачення проблем та спосіб їх вирішення, обґрунтовуючи свою позицію. Групу експертів як правило очолював шкільний психолог, а також туди входили діти, які оцінювали рішення дорослих. Наприкінці гри учасники вказували, які їхні очікування виправдалися, а які ні, що вони зрозуміли.

Батьківсько-педагогічні брифінги передбачали певну підготовку і вчителів, і батьків. До участі у брифінгах запрошувалися науковці Інституту проблем виховання, медики, психологи, представники різних соціальних інститутів з метою всебічного висвітлення проблеми. Як правило, батьки за тиждень отримували інформацію про проведення брифінгу та його тематику і мали змогу підготувати запитання, які їх хвилюють. Напочатку брифінгу оприлюднювалася доповідь з заявленої теми, яку потім обговорювали педагоги з батьками та ставили бліц-запитання. Батьки були зацікавлені отримати вичерпні відповіді на поставлені

запитання. Зазвичай, батьківсько-педагогічні брифінги тривали біля 30 хвилин і були інформативно насиченими. Темами батьківсько-педагогічного брифінгу були: «Виховне середовище сім'ї», «Родина і етикет спілкування», «Пошанівні традиції української сім'ї», «Розвиток індивідуальності кожної дитини», «Вплив дідухів і бабусь на національно-культурну ідентичність дитини», «Цінності сучасної родини».

Інформаційні лекторії з елементами практикуму для батьків поєднували педагогічну теорію і практику та давали змогу формувати у батьків необхідні педагогічні уміння та навички. Наводимо нижче тематику.

Для батьків учнів 5-6-х класів

- Драматичні сторінки історії України на прикладі поколінь;
- Маємо дбати про національну і особистісну гідність наших дітей;
- Як ставитися до кризи національно-культурної ідентичності у дітей.

Для батьків учнів 7-9-х класів

- Свобода і відповідальність упідлітковому віці;
- Дієві засоби української етнопедагогіки;
- Вчимо любити Україну особистим прикладом.

Така спільна робота дозволила виявити взаємозалежність усіх ланок освіти та взаємообумовленість виховних впливів, а також виробити спільну лінію і стратегію формування національно-культурної ідентичності у взаємодії сім'ї та школи та забезпечити принципи систематичності, холізму і центрації розвитку.

Таким чином, взаємодія сім'ї і школи є важливою педагогічною умовою формування національно-культурної ідентичності підлітків, що забезпечується узгодженістю і консолідацією зусиль суб'єктів виховного процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Alavi, S., Ghanizadeh, M., Mohammadi, M., Kalthory, S., Jannatifard, F., Sepahbod, G. (2018). The Survey of Personal and National Identity on Cell Phone Addicts and Non-addicts. *Iran Journal Psychiatry*. (13(1)).15-21.
2. Aleksandravicius, E. (2008). *Emigracija ir seima – vaiku ugdymo problemos ir issukiai*. Vilnius: Versus aureus.
3. Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice*. Cambridge (Mass.):Addison-WesleyPub. Co.
4. Anderson, B. (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York : Verso.
5. Baar, M. (2010). *Historians and Nationalism East-Central Europe in the Nineteenth Century*. New-York:OxfordUniversity press.
6. Berger, P. L. & Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge* . New York : Penguin.
7. Butvilas, T. (2004). *Netekties isgyvenimu ir kai kurie socializacijos aspektai jaunesniajame mokykliniame amziuje*. Vilnius: Ciklonas.
8. *challenge of change*. London: The Stationary Office.
9. Deaux, K. (1993). *Reconstructing Social Identity*. *Personality and Social Psychology Bulletin*. (Vol. 19, № 1). 4–19.
10. Department For Education And Employment. (1998a). *Extending*
11. Department For Education And Employment. (1998b). *Statistics of*
12. Department For Education And Employment. (1998c). *Teachers: meeting the*
13. Department for education and employment. (1998d). *The National Literacy*
14. *Education: Schools in England 1997*. London: The Stationary Office.
15. Etzioni, A. (2004). *How Patriotic is the Patriot Act?* N. Y.: Routledge.
16. Frege , G. (1892) *Über Begriff und Gegenstand*. *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie* (vol. XVI). 192—205
17. Gelisli, Y., Beisenbayeva, L., (2015). *Opinion of the university students studying in Kazakhstan about national identity*. *Social and Behavioral Sciences*. (197). 486 – 493.
18. Goldiș, V. (2012). *Scieri social-politice și filosofice. Social-political and philosophical writings*. Arad: Editura „Vasile Goldiș” University Press.
19. Greenfeld, L. & Eastwood, J. (2007). *National Identity*. *Oxford Handbook of Comparative Politics* (C. Boix, S. C. Stokes (Eds.)). Oxford :Oxford University Press, 256.
20. Hobsbawm, E. J. (1995). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge : CambridgeUniversity Press.

21. Joseph, J. E., (2006). Identity and Language. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. (Vol.5). 490-491. Oxford:Elsevier
22. Jureviciene, J., Makarskaite-Petkeviciene, R. (2011). Emigracijoje esanciu seimu vaiku ugdymo problemos: mokytoju poziuris. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*, 4, 59–81.
23. Kamusella, T. (2011). Language in Central Europe's History and Politics from the Rule of Cuius Regio, Eius Religio to the National Principle of Cuius Regio, Eius Lingva?. *Journal of Globalization Students*. (Vol.2, No1).41-57.
24. Kennedy, P., Danks, C.J. (2001). *Globalization and National Identities: Crisis or Opportunity?* London: Palgrave Macmillan
25. Kohut, E. Z. (1986). The Development of Little Russian Identity and Ukrainian Building.(Vol.10, December). *Harvard Ukrainian Studies*. P. 547.
26. Kultchytsky, A. (1963). National Characteristics Of The Ukrainian People. *Ukraine: A Concise Encyclopaedia*. (V. 1). P. 946-953.
27. Kuzmickaite, D. (2008). Teoriniai tarptautines lietuviu migracijos diskursai. *Lietuviu migracijos ir diasporos studijos*, 1, 24–32.
28. Kuzmickas, B. (2007). *Tautos tapatumo savimone: lietuviu savimones bruozai*. Monograph. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
29. Lazdauskas, T. (2011). *Vaiku psichologinis prisitaikymas ir jo kaita vaiku issiskyrimo su tevais kontekste* (Unpublished doctoral dissertation). Vilnius University, Lithuania.
30. Levin, K. (1948). *Resolving Social Conflicts: selected papers on group dynamics [1935–1946]*. New York : Harper and Brothers.
31. Longworth, N., & Davies, R., (1996). *Lifelong learning :new vision, new implications, new roles for people, organizations, nations and communities in the 21st century*. London: Kogan Page. MACKINNON, D.W. 1962.
32. Măduța, C. (2014). Education and national identity. The local cultural heritage and its effects upon present local educational policies in Arad county from Romania. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. (116). 2847 – 2851.
33. Malinauskas, G. (2006). Darbo migracija – issukis ar parama seimos gerovei? Kaunas: VDU.
34. Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In Adelson, J. (ed.), *Handbook of Adolescent Psychology*. Wiley, New York, pp. 159–187.
35. Marcia, J. E. (2001). A commentary on Seth Schwartz's review of identity theory and research. *Identity* 1: 59–65.
36. Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*. (Vol. 35, № 2). 63–78.

37. NATIONAL FOUNDATION FOR EDUCATIONAL RESEARCH (NFER). 1998. CAPEUK: Stage One Evaluation Report.
38. Opportunity: a national framework for study support. London: DfEE.
39. Popeangă V., & Mureșianu I.B. (1991). Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918). The cultural Arad in the fight for the Great Unification. Arad: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului.
40. Prizel, I. (1998). National Identity and Foreign Policy. Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine. Cambridge: Cambridge University Press.
41. Scott L. & Jonathan F. (1992). Modernity and Identity. Oxford, UK
42. Stankeviciene, K. & Zurauskiene, A. (2011). Informacines visuomenes kontekstai formuojantis 5–7 metu vaiku tautinio tapatumo pradmenis. Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos, 4, 152–165.
43. Strategy: Framework for Teaching. London: DfEE
44. Stryker, S. & Burke, P. J. (2000). The Past, Present, and Future of an Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*. (Vol. 63, № 4) (Special Millennium Issue on the State of Sociological Social Psychology). 284–297.
45. Tajfel, H. (1981). Human groups and social categories. Cambridge : Cambridge University Press.
46. The nature and nurture of creative talent, in *American Psychologist*, vol. 17, pp. 484-495.
47. The Rt Hon M.Gove MP & Ed. Vaizey. (2013). Cultural Education. A summary of programs and opportunities. London: Department for Education, Department for Culture, Media & Sport.
48. Trojan, S. (2008). Koncepcje teoretyczne pogranicza na Ukrainie / Sergej Trojan // *Pogranicze. Studia Społeczne*. — Tom XIV. Numer specjalny. Polskie granice i pogranicza : nowe problemy i interpretacje / pod red. Hanny Bojar, Dariusza Wojakowskiego i Andrzeja Sadowskiego. — Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 50-57.
49. Turner, J. C. & Oakes, P. J. (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence *British Journal of Social Psychology*. (Vol. 25., № 3). 231–252.
50. Абульханова-Славская, К. А. (1985). Типология активности личности. *Психологический журнал*. (№ 5, т. 6). 3–18.
51. Андерсон, Б. (2001). Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: «Критика»
52. Арбеніна, В. Л., Сокурянська, Л. Г. (2012). Українське студентство у пошуках ідентичності. (Монографія). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна.

53. Бех, І. Д. (2014). Інноваційна виховна технологія : сутнісні положення і шляхи реалізації. Педагогіка і психологія, 1, 12–17.
54. Бех, І.Д. (2012). Особистість у просторі духовного розвитку. Київ:Академвидав.
55. Бех, І.Д.& Журба, К.О. (2017). Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Гірська школа українських Карпат. (16),24-33.
56. Бех, І.Д.& Чорна, К.І. (2014а). Концептуальні засади виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: ІПВ НАПН України.
57. Бех, І. Д. & Чорна, К. І. (2014). Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ: ІПВ НАПН України.
58. Бех, І. Д. (2013). Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. Педагогіка і психологія, 4 (81), 42–49.
59. Бех, І. Д. & Журба, К. О. (2017). Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Гірська школа українських Карпат, 16, 24–33.
60. Білозерська, С. І. (2004). Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра. (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»).Івано-Франківськ.
61. Бодалев, А. А. (1993). Психология межличностных отношений. Вопросы психологи, 2, 86-89.
62. Боришевський, М.(2000). Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут.
63. Васильченко, О.П. (2014). Рівноправ'я громадян незалежно від етнічного походження. Науково-інформаційний вісник Право. (№10).106-112.
64. Ващенко,Г. (2003). Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ: Вид-во Школяр.
65. Верменич, Я. (2012). Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. Регіональна історія України. Київ: Інститут історії України НАН України, (Вип. 6), 67-90.
66. Висоцька, Н.О. (2003). Конструювання ідентичності в полікультурному просторі як об'єкт теоретичної рефлексії. Україна – проблеми ідентичності: людина, економіка, суспільство. Київ: Стилос. 21-31.
67. Вишневський, О. (2010). Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Вступ до системного дослідження. Дрогобич:ДДПУ.
68. Ворпай, Т. (2003). Національна ідентичність як теоретична і практична проблема сьогодення. Іп: Розвиток демократії та демократич-

- на освіта в Україні: матеріали II Міжнародної конференції (Одеса, 24–26 травня 2002 р.). Київ. 125-135.
69. Выготский, Л. С. (1984). Собр.соч. (В 6 тт.).(Т.4: Детская психология). Москва: Педагогика.
 70. Габермас, Ю. (2000). Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис.
 71. Галіч, Т. О., Гудзенко, О. З., Савчинський, Р. О., & Саппа, Г.-М. М. (2010). Простір національних ідентичностей в Україні: траєкторії формування та відтворення (методологія та методика дослідження). Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (Вип. 16), 180 – 185. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
 72. Гальцова, С. В. (2012). Формування в процесі психологічного консультування готовності майбутніх педагогів до прийняття ефективних рішень. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. (Вип.10) ,41–50.
 73. Гвоздецька, Б. Г. (2009). Пограничний простір як прояв етнокультурної маргінальності. Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей. Матеріали I Конгресу Соціологічної асоціації України (м. Харків 15 – 17 жовтня 2009 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
 74. Гелнер, Е. (2003). Нації та націоналізм. Націоналізм. Київ: Таксон
 75. Гидденс, Э. (1999). Социология. Москва : Эдиториал УРСС.
 76. Гончаренко, С.У. (2011). Український педагогічний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги.
 77. Гофман, И. (2003). Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта (Пер. с англ. под ред. Г. С. Батыгина, Л. А. Козловой). Москва : Институт социологии РАН.
 78. Гудков, Л. Д. (2004). Негативная идентичность : статьи 1997-2002 годов. Москва : Новое лит. обозрение : ВЦИОМ-А.
 79. Гелнер Е. (2003). Нації та націоналізм; Націоналізм. Київ: Таксон.
 80. Денисюк, Ж. З. (2016). Масова культура і національно-культурна ідентичність в добу глобалізації. Монографія. Київ : НАКККиМ.
 81. Дробижева, Л. (Ред.). (2013). Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра. Москва: Российская политическая энциклопедия.
 82. Євтух, В. Б. (2007). Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем. Політичний менеджмент. Український науковий журнал, 4, 14-30.
 83. Журба,К. О., &Шкільна,І. М. (2017). Квестякзасібформуваннянаціонально-культурноїідентичностіпідлітків/ Ріднашкола, 11-12, 44 – 52.

84. Журба, К. О. (2018). Сучасні тенденції формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник Матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 59-63.
85. Зайцева, З. Г. (1991). Школа та важковиховувані підлітки. (Книга для вчителів). Київ: Рад.школа.
86. Закон України «Про освіту». № 2145-VIII роз.І.ст.380. (2017).
87. Захаренко, О.А. Слово до нащадків. Київ: СПД Богданова А.М.
88. Здіорук, С. І., Токман, В. В. & Астаф'єв, А. О. (2015). Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави. Зб. наук.-експерт. матеріалів Київ: НІСД. (Серія «Гуманітарний розвиток».) (Вип. 4).
89. Здравомыслов, А. Г. (1999). Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. Москва: Аспект-пресс.
90. Ильин, В. В. (1999). Политология. (Учебник для вузов). Москва: Университет.
91. Іриней, Н. (1950). За душу молоді. Нью-Йорк: Вид-во О.О.Василіян.
92. Історія української культури. Національна культура складова світової культури (Взято з)
93. Карлова, В. В. Державотворчий потенціал національної самосвідомості: монографія / В. В. Карлова ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - К. : НАДУ, 2012. - 395 с.
94. Киричук, В. О., Єнотаєва, Л. Є. & Веселка, Ю. Б. (2015) Розвиток особистості обдарованого учня засобами соціально-педагогічного проектування в системі освіти та родині. (Посібник). Київ: ІОД.
95. Кисельов, С. & Сальнікова, А. (2003). Національна ідентичність українців. Дилема культурного і соціально-політичного. Політичний менеджмент. (№2).31-40.
96. Ковальов Д., Ковальов П. (2016). Повстання ідентичності. Дн.: ВКК Баланс-Клуб, 2016. — 304 с.
97. Козакевич, О.М. (2018). Українська мова, нація та ідентичність у між імперському просторі (друга половина XIX – початок XX століття). Монографія. Київ, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
98. Козловець М. А., Ковтун Н. М. (2010). Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації. (Монографія). Київ : ПАРАПАН.
99. Козловець, М. А. (2009) Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. (Монографія). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
100. Конституція України. (1996). Прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. Київ: Юрінком.

101. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. (2015). Інформаційний збірник та коментентарі Міністерства освіти і науки України. (№ 8). 87–95.
102. Кочан, В. М. (2007). Пограничність як цінність і архетип української культури. Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 17-18 листопада 2007 р. Івано-Франківськ, 342-347.
103. Кремень, В. Г. (Ред.). (2008). Форми організації виховання. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер.
104. Кремень, В. Г. (2010). Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Т-во «Знання» України.
105. Кувалдин, В. & Рябов, А. (2001). Национальное государство в эпоху глобализации. Свободная мысль. (№ 1). 37-47
106. Купрієнко, Д. А., Дем'янюк, Ю. А. & Діденко, О. В. (2014). Державна територія і державний кордон. (Навчальний посібник). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ.
107. Кьеркегор, С. (2018). Беседы и размышления. Москва : РИПОЛ классик.
108. Марунчак, М. (1981). Сорок років праці Комітету українців Канади 1940-1980. Вінніпег.
109. Мацумото, Д. (2008). Человек, культура, психология. СПб : Прайм-Еврознак.
110. Мішагіна, О. Д. Використання квесту як засобу активізації навчальної діяльності учнів. Взято з: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34730/
111. Морозов, С.М.& Шкарапута, Л.М. (2000). Словник іншомовних слів. Київ.: Наук.думка.
112. Муздыбаев, К. (1983). Психология ответственности. Ленинград : Наука.
113. Национальная концепция толерантности и гражданской интеграции и План действий на 2009-2014 гг.» (2009), Режим доступа: www.smr.gov.ge/docs/doc189.pdf
114. Нісімчук, А. С., Падалка, О. С., & Шпак, О. І. (2000). Сучасні педагогічні технології .(Навчальний посібник). Київ: Просвіта.
115. Потапчук, Т.В.,(2015). Теоретико-методичні основи формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів (Автореф. дис.на здобуття наукового ступеня доктора наук 13.0.07) Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
116. Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді : постанова Верхов. Ради

- України (12 травня 2015). (№ 373-VIII). Офіційний вісник України. (№ 41).1249.
117. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: указ Президента України (12 червня 2015). (№ 334). Офіційний вісник Президента України. (№ 14). 971.
 118. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді : указ Президента України (12 червня 2015). (№ 334). Офіційний вісник Президента України. (№ 14). 971.
 119. Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України: указ Президента України (31.05.2018).(156/2018). Офіційний вісник Президента України.(№15).3.
 120. ПроСтратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки: указ Президента України (13 жовтня 2015). (№ 580/2015). Взято з: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>
 121. ПроСтратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки: указ Президента України (13 жовтня 2015). (№ 580/2015). Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>
 122. Просіна, О. В. (2016). Специфіка патріотичного виховання учнів в умовах східного пограниччя України. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. (Вип. 20(2)), 151–163.
 123. Радчук, О. (2016). У пастці економічної безвиході: нові ризики трудової міграції для України [Електронний ресурс] . Слово і діло. 2016. 15 червня. - Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2016/06/15/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/u-pastczi-ekonomichnoyi-bezvyxodi-novi-ryzykytrudovoyi-mihracziyi-dlya-ukrayinu>.
 124. Рассел, Б. (1999). Философия логического атомизма.Томск: Водолей.
 125. Роменець, В. (2007). Історія психології: ХІХ — початок ХХ століття. (Навчальний посібник). Київ: Либідь.
 126. Руденко, Ю.&Губко, О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ: МАУП.
 127. Савчин, М. В. (1997). Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості. (Дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”). Київ.
 128. Словник української мови. (1973). (Т. 4). Київ: Наукова думка.
 129. Сміт Е. (2010). Культурні основи націй: ієрархія, завіт та республіка. 3 англ. пер. Петро Тарашук. Київ: ЕСЕМ Медіа Україна.

130. Сміт, Е. (2006). Нації та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр.
131. Степико, М. Т. (2011). Українська ідентичність: феномен і засади формування: (Монографія). Київ: НІСД.
132. Стратегия «Казахстан – 50». Новый курс состоявшегося государства. (2012). Астана: Аккорда.
133. Ступарик, Б. (1992). Національна школа: витоки становлення. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет.
134. Сухомлинов, О. М. (2008). Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд».
135. Сухомлинський, В. О. (1977). Виховання обов'язку. In: Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Радянська школа. (Т. 5 : Статті). 472–488.
136. Татаренко, Т. (2001). Специфіка регіональної ідентичності. Нова політика (№6). 57-59.
137. Тернопільська, В. І. (2008). Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження. (Монографія) Івано-Франківський: Рута
138. Технологія підготовки і проведення квесту. Взято з http://www.zhu.edu.ua/mk_school/mod/page/view.php?id=10827.
139. Титар, О. В. (2015). Українські національні і культурні ідентичності у глобалізованому світі (на прикладі культури Слобожанщини). (Монографія). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
140. Тофтул, М. Г. (2005). Етика. (Навчальний посібник). Київ: Видавничий центр «Академія».
141. Трайнев В. А., Теплышев, В. И. & Трайнев, И. В. (2008). Новые информационные коммуникационные технологии в образовании. Москва: Изд. Дашков и К.
142. Філіпчук, Г. (2016). Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія .Чернівці: Друк Арт.
143. Хайдеггер, М.(1997). Идентичность и дифференциация. Бытие и время. Москва: Мысль. 215-413.
144. Хантингтон С. (2008). Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва: АСТ.
145. Хобсбаум, Э.(1998). Нации и национализм после 1780 года. Санкт-Петербург: «Алетейя».
146. Хухлаєва, О. В. (2001). Основы психологического консультирования и психологической коррекции. (Учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений). Москва: Академия.
147. Хюбнер, К. (2001). Нация : От забвения к возрождению. Москва : Канон+ : Реабилитация.
148. Цимбалістий, Б. (1974). Проблема ідентичності. Україна чи Америка? Чикаго: Укр. публіцист.-наук. ін-т.

149. Чмелик, Р. (2014). Поняття «пограниччя» в контексті українських і польських досліджень етнічних територій. Народознавчі зошити, 2 (116), 221. Взято з <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94416/05-Chmeluk.pdf?sequence=2>
150. Шапаренко О. В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Вип. 20. – С. 92–99.
151. Шейхан, А. А. (2014). Роль національного телевидення в формуванні ідентичності молоді в умовах глобалізації культури (на прикладі молоді Ірану). (Автореф. дис. канд. філос. наук). Інститут філософії, політології та права ім. А. Баховадінова, Душанбе.
152. Шестакова, К. Ю. (2005). Етнічна ідентифікація на українському пограниччі. (Дис. канд. соц. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
153. Шкільна, І. М. (2018). Формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Інститут проблем виховання НАПН України. – Київ, 2018. – Вип.22. – С. –75-90.
154. Шлемкевич, М.(1954). Загублена українська людина: Життя і мислі. (Кн.2). Нью-Йорк: Друкарня Р. Крупка-М. Пирський.
155. Шодмон, Г. А. (2014). Роль сім'ї в формуванні національної ідентичності. (Автореф. дис. канд. філос. наук). Інститут філософії, політології та права ім. А. Баховадінова, Душанбе.
156. Эриксон, Э. (1996). Идентичность: юность и кризис. (Пер. с англ. Андреева А. Д., Прихожан А. М., Ривош В. И., Толстых Н. Н.). Москва : Прогресс.
157. Эриксон, Э.(2006). Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта.
158. Ядов, В. А. (2004). «Посткоммунистические» трансформации с позиций современных теорий. Россия реформирующаяся: Ежегодник. Москва: Институт социологии РАН. 346-355.
159. Ярмусь, С.О. (1999) «На нашій, на своїй землі...» Україна очима канадського українця. Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб»; Київ: НВЦ «Наша культура і наука».

ДОДАТКИ

Додаток А

Твори для обговорення

Я — українець. Є у мене право
на рідну мову та свою державу,
на гордий прапор золотисто-синій,
на щастя жити у такій країні.

Я — українець. Право знати маю
про тих, кого героями вважаю,
що людство рятували від руїни, —
синів і дочок, гідних України.

Леся Вознюк

- *Що означає бути українцем?*
- *Де живуть українці і які вони мають права?*

Не питайте мене, що я бачив щодня на війні.
Я мовчати довго — так, мовби й нічого не бачив.
Тільки друзі загиблі турбують мене уві сні
Та ніяк не залишать. Я злий — я за ними не плачу...
Краще в мене спитай, скільки бачив від Господа див,
Ніж про обстріли “Градів”, розруху й підірвані танки...
Я за ціле життя стільки заходів не проводив,
Скільки тут я зустрів дивовижних рожевих світанків.
Як багато зірок на Донбасі! Та чорт забирай,
Більше я не люблю роздивлятися небо прошите.
Якщо бачу я зірку, злітаючу за небокрай,
Тільки й хочу, що впасти та вуха руками закрити.
Я кидаю ножа. Я стріляю, що твій Робін Гуд.
Я люблю Батьківщину, дітей своїх, батька і мати...
Та боронь мене Боже зустріти ворожих паскуд...
Я втомився, мій Боже. Я більше не хочу вбивати.
Захисти їх від мене, від гніву мого за братів.
Поверни тій російській матері здорового сина.
Я благаю, мій Боже! Я крові його не хотів... —
Тільки чого не зробиш за Волю і за Україну...

Олексій Розумов

- *Що пережив захисник, обороняючи Україну?*
- *Що найбільше він любить у своєму житті?*
- *Яких героїв України знаєш ти?*
- *Заради чого на війну йдуть найкращі сини України?*

Я – українець

Я-українець і пишаюсь цим!
 За Батьківщину хто б це не гордився?
 Бо ж тут, під небом ясно-голубим,
 На білий світ колись я появився.

Плодюча й щедра вічно ця земля:
 Лиснять, мов масло, тучні чорноземи...
 Дає вона натхнення і життя,
 Щоби творить сонати та поеми.

Вона ростила хлопців і дівчат,
 Тепло й снагу давала своєчасно:
 Злетіло ж стільки з неї соколят,
 Щоб світ доповнить добрим та прекрасним.

Її топтали чоботом не раз,
 Не раз стріляли в серце їй і в тім'я.
 Та піднімалась з ран вона й щораз,
 В борні своє відстоючи ім'я.

Рішучу твердість й міць на все життя
 Вона завжди вкорінювала сину –
 Обов'язку святого почуття
 За тебе є в випробувань годину.

Болить моя поранена душа
 За честь твою, за славу й негарзди:
 Ведуть Вкраїну знову до ярма
 Її нові господарі та газди.

Вітчизна, мати, друзі і сім'я –
 Не відаю святішого я здору!
 Та вірю – зрине врода молода
 З руїн та згарищ мужнього народу.

Хай в згоді всі духовній заживуть,
Хай зацвітут оновлені катрани,
Хай перемоги в дар тобі несуть,
Як плід натхнень, майбутні Магелани!

В твою я долю вірю, як в свою.
Люблю тебе, як матір та кохану...
Мов перед совістю, Україною стою,
Найвищу й гідну віддаю їй шану.

Микола Стасюк

- *Чим ми, українці, можемо пишатися?*
- *Автор нагадує драматичні сторінки з історії України.
Що саме ми маємо пам'ятати?*
- *Яким ти бачиш майбутнє України?*

Я – українець і пишаюсь цим

Я – українець і пишаюсь цим.
Моя мета – квітуча Україна.
Я все зроблю, щоб зрадникам лихим
Не знайшлось місця у моїй країні.
Той, хто за гріш продався ворогам,
Не має права разом з нами жити,
Бо Україна – це священний храм,
Який злочинці хочуть розорити.
Не допоможе їм і каяття.
Рідна земля убивць не пробачає,
На них чекає повне забуття,
Зневага всіх і пекло замість Раю.
Таких не люблять навіть вороги:
У них відсутня совість, честь і гідність,
Їм лиш нажива й гроші до снаги,
Байдужість, здирництво і підлість.
Я вірю в божий, справедливий суд.
За вбивства завжди буде покарання.
Рано, чи пізно нелюдів знайдуть
І кинуть всіх за ґрати без вагання.

Г. В. Васильченко-Невсипуций

- *Україна сьогодні бореться за свою цілісність і незалежність. Що нам, українцям, потрібно подолати, щоб пере-
могти у цьому двобої?*
- *Що ми маємо зробити для процвітання України?*

Додаток Б

Тести online для діагностики.

«З якого регіону вишиванка»

(24tv.ua/z_yakogo_regionu_vishivanka_test_na_natsionalnu_identichnist_n816220)

«Як добре ви знаєте Україну»

(http://24tv.ua/yak_dobre_vi_znayete_ukrayinu_test_n719603)

«Як добре ви знаєте українську мову»

(<https://1plus1.ua/snidanok-z-1-1/novyny/test-ak-dobre-vi-znaete-ukrainsku-movu>)

«Як добре Ви знаєте Київ?»

(<https://moemisto.ua/kyiv/yak-dobre-vi-znaete-kiyiv-test-dlya-znavtsiv-stolitsi-28732.html>)

«Що ви знаєте про столицю України?»

(<http://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/20170527-1585618/>)

«Як добре ви знаєте українські традиції та звичаї?»

(<https://znaj.ua/tests/yak-dobre-vy-znayete-ukrayinski-tradyciyi-ta-zvychai>)

«Що ви знаєте про національний одяг?»

(<http://rivnel.tv/Info/?id=72576>)

«Як добре ви знаєте маленькі міста України?»

(<http://ua-travels.in.ua/2016/10/19/test-yak-dobre-vi-znayete-malenki-mista-ukraïni/>)

Наукове видання

**Бех Іван Дмитрович, Докукіна Олена Михайлівна,
Федоренко Світлана Вікторівна,
Шкільна Ірина Миколаївна,**

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ
ВПЛИВІВ**

Посібник

Комп'ютерна верстка – *В.М. Яценко*
Обкладинка – *Ю.В. Тарасова*

Формат 60x84/16. Ум. др. арк. 6,63.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05,
моб. тел.: (050) 457-24-24 – приймальня,
(068) 3700-470 – роздрібний продаж,
(068) 3700-477 – гуртовий продаж
E-mail: design@imex.kr.ua
facebook.com/ImexPublishing